

**MUCİZE-SÜNNETULLAH İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
İ'ĀZU'L-KUR'ĀN***

Bilal Atik**

Özet

Bu makalede, ilmi çevrede hemen her dönem güncelliğini koruyan mucize konusunun, sünnetullah kavramı ile ilişkisi bağlamında ele alınması ve bu ekseninde Kur'ân'ın mucizeliği hususunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Makalede öncelikle mucize kavramının kısaca etimolojik tahliline yer verilmiş, kavramın terim anlamının çerçevesini netleştirmek için de mucize hakkındaki metodik bilgilere değinilmiştir. Akabinde sünnetullah kavramı ele alınmış, günümüze kadar uzanan süreçte kavramın uğramış olduğu anlam kaymalarının altı çizilerek, mezkûr kavramın Kur'ân çerçevesinde nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Mucize ve sünnetullah kavramlarının anlam alanları böylece değerlendirildikten sonra iki kavram arasında nasıl bir münasebet bulunduğu üzerinde durulmuş ve bu münasebetin, her iki kavramın anlaşılması noktasında sahip olduğu önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Neticede Hz. Peygamberin en büyük mucizesi olan Kur'ân'ın mucizeliği hususunda, tarih boyunca dile getirilen yaklaşımlar özetlendikten sonra, İ'câzu'l-Kur'ân konusu, mucize-sünnetullah ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İ'câz, Mucize, Sünnetullah.

P'jaz al-Our'an in the Context of the Relation Between Miracle and Sunnatullah

Abstract

In this article, it is aimed that the subject of miracle, which keeps its up-to-date in scientific circles at all times, is taken into consideration in relation to the concept of Sunnatullah. In this context the matter that miraculousness of the Qur'an is aimed to be evaluated. In the article, firstly, the brief etymological analysis of the concept of miracle is given, and the methodical information is given in order to clarify the terminological frame of the concept. Then, the concept of Sunnatullah was discussed and it was emphasized how it should be understood within the framework of Qur'an by underlining the meaning shifts that the concept has undergone in the process that extends to the day. After the meaning fields of miracles and Sunnatullah were thus assessed, the relation between the two concepts was emphasized and it was tried to be emphasized how this relation has significance in understanding of these concepts. Eventually, after summarizing the approaches throughout history in regard to the miraculousness of the Qur'an, the greatest miracle of the Prophet Muhammad, it was tried to be evaluated within the framework of the relation of P'jaz al-Qur'an, in relation to miracle-Sunnatullah.

Key words: Tafsir, Qur'an, P'jaz, Miracle, Sunnatullah

* Bu makalenin telifinde, konu ile ilgili hazırlanan doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bilalatik@hitit.edu.tr

Giriş

Hız Peygamberin ittifakla kabul edilen en büyük mucizesi,¹ kendisine gönderilen vahiyden ibaret olan ve ortaya koyduğu davanın da özünü teşkil eden Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu kabul etmeyen inkârcılara, iddialarını ispat sadedinde Kur'ân'ın benzerini getirmeleri için meydan okunmuş, fakat bu açık meydan okumaya tarih boyunca bir cevap verilememiştir. Dahası Kur'ân'ın beşer mahsulü olduğu yönündeki iddianın ilk sahipleri, İslam'a karşı yürüttükleri mücadelede Kur'ân'ın bir benzerini getirmek suretiyle galip gelebilecek iken, canlarını ve mallarını kaybetmek pahasına kılıçla savaşmayı tercih ederek, Kur'ân'ın meydan okuması karşısındaki acizliklerini izhar etmişlerdir. Bu realiteden hareketle İslam uleması, Kur'ân'ın mucize bir kelim olduğu hususunda ittifak etmiştir. Çalışmamızda mucize ve sünnetullah kavramlarının tahlili ve bu iki kavramın birbiri ile ilişkisinden hareketle İ'câzu'l-Kur'ân konusu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Mucize ve Sünnetullah Kavramları

1.1. Mucize Kavramı

Mu'cize (معجزة) kelimesi 'a-c-z kökünün if'âl kalıbındaki ism-i fâilidir. Çoğulu "mu'cizât" (معجزات)'dır. Sözlük manası; "insanın güç yetiremeyeceği, karşı konulması mümkün olmayan veya benzerini yapmaktan aciz bırakan harikulâde şey" olarak ifade edilmiştir.² Mu'cize (معجزة) kelimesinin sonundaki 'ta' (ة), müenneslik için değil, 'allâme (علامة) kelimesinde olduğu gibi mübalağa içindir.³

Istilahî olarak mucize kavramı hakkında pek çok kaynakta, çeşitli açılardan farklılık arz eden tanımlamalara rastlamak mümkündür.⁴ Bunun temel nedenlerinin başında da

¹ Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 3. Baskı, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1984), 2: 93; Celeddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006), 2: 1002

² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıbâh tâcul-luğa ve sıhâbu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlm l'l-Melâ'în, 1990), 3: 883; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-mubût*, (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2005), 516; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-'arûs min cevâbiri'l-kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferec, (Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965), 15: 211.

³ Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî el-Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981), 170; Nûreddîn es-Sâbûnî, *Kitâbu'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-bidâyeti fi usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Huleyf, (Kahire: Dâru'l Me'ârif, 1969), 88; Ebu'l-Mu'în Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsıratu'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Claude Salamé, (Dımaşk: yy. 1990), 1: 468; Mes'ud b. 'Umer b. Abdullah Sa'duddîn et-Taftâzânî, *Şerhu'l-mekâsûd*, thk. Abdurrahmân 'Umeire, nşr. Sâlih M. Şeref, (Beyrut: 'Alemlu'l-Kutub, 1998), 5: 11; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-mubût*, 516; Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, 15: 211.

⁴ Örnek olarak bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî es-Semerkindî el-Mâturîdî, *Kitâbu'l-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, (İskenderiye: Dâru'l-Câmi'âti'l-Misriyye, ty.), 189; Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Kitâbu'l-beyân 'ani'l-fark beyne'l-mu'cizât ve'l-kerâmât ve'l-hıyel ve'l-kebâne ve's-sıbr ve'n-nârencât*, (Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkıyye, 1958), 23-25; Kâdî

mucize kavramının Kur'ân'da zikredilmemesi ve dolayısıyla Kur'ân'ın inzalinden birkaç asır sonra literatüre girmiş olması gelmektedir. Kur'ân'ı Kerîm'de ise daha sonra mucize kavramının ikame edildiği anlam alanı için; “ayet beyyine, burhân, sultan, hakk ve furkân” gibi kavramlar kullanılmıştır.⁵ Mezkur Kur'ân'î kavramların anlam muvaceheleri ve kullanım şekilleri tarandığında, mucize hakkında şöyle bir tanım yapılabilir: Mucize, peygamberlerin elinde, nübüvvet iddiasıyla birlikte ve onları tasdik edecek bir biçimde Allah Te‘âlâ tarafından yaratılan, inkâr edenleri benzerini getirmekten aciz bırakan ve iman edenleri teyit eden harikulade bir olaydır.

Zikredilen tanımdan da anlaşılacağı üzere bir hadiseye mucize denilebilmesi için o hadisenin belli şartları taşınması gerekmektedir. Yukarıdaki tanımda mucizeye dair dile getirilen; “harikulade olması, Allah'ın bir fiili olması, nübüvvet iddiasıyla birlikte ve bir peygamberin elinde vuku bulması” gibi şartların yanı sıra, mucizenin tehdî/meydan okuma ile beraber vuku bulması gerektiği de bazı ulema tarafından dile getirilmektedir.⁶ Ancak buna mukabil bazı kaynaklarda da tehdînin, mucize için değişmez bir şart olmadığı ifade edilmektedir.⁷

Kur'ân-ı Kerîm'deki mucize kabilinden anlatımlar gözden geçirildiğinde, özellikle peygamberliğin ilk safhasında, inkâr edenlere karşı nübüvvetin ispatı sadedinde ortaya konulan mucizelerin karakteristik özellik olarak tehdî ile birlikte vuku bulduğunu tespit etmek mümkündür.⁸ Ancak nübüvvetin ilerleyen safhalarında, yani özellikle inkâr edenler ve iman edenlerin safları netleşip iki zümre arasındaki mücadelenin hararetlendiği dönemde

‘Abdulcebbar, *El-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl, -et-Tenebbuat ve'l-mu'cizat*, thk. Mahmûd Muhammed Kâsım, (y.y. t.y.) 15: 199; el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 170; Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *et-Tevhîd li kavâ'idî't-tevhîd*, thk. Habibullah Hasan Ahmed, (Kâhire: Dâru't-Tabâkâtî'l-Muhammediyye, 1986), 236; A.mlf, *Tabsıratu'l-Edille*, 1: 469; Muhammed Ebi Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-'itikâd*, (Beyrut: Dâru'l-Kuteybe, 2003), 136; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 88; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Muhassalu'efkârî'l-mutekaddimîn ve'l-muteabbirin mine'l-'ulemâi ve'l-bukemâi ve'l-mutekellimîn*, (Kahire: Mektebetu Külliyyâtî'l-Ezheriyye, t.y.), 207; Seyfuddîn Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Vesâig, 2004), 4: 17; et-Taftâzânî, *Şerhu'l-mekâsîd*, 5: 11; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es- Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-ta'rifât*, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985), 234.

⁵ Geniş bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, *Kur'ân Işığında Mucize ve Peygamber* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 24-43. Ayrıca bk. Mustafa Sabri Efendi, *Mevkîfî'l-'akl ve'l-'ilm ve'l-'âlim min Rabbi'l-'Âlemîn ve 'ibâdîbi'l-murselîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1981), 4: 124.

⁶ Bâkullânî, *Kitâbu'l-beyân*, 46-48; Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 171; Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, 1: 468-469; Sâbûnî, *el-Bidâye*, 88; Taftâzânî, *Şerhu'l-mekâsîd*, 5: 12; Takiyyuddîn İbn Teymiyye, *en-Nübüvât*, (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1996), 6; İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âli 'Abdumelik el-Cuveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâ'itî edilleti fî usûli'l-'itikâd*, (Beyrut: Muessesetu'l-Kutub, 1985), 264-265 v.d.

⁷ Ali b. Ahmed b. Saïd İbn Hazm el-Endelûsî, *el-Usûl ve'l-furû'*, thk. Muhammed Âtîf el-İrâkî v.dğr., (Kahire: Dâru'n-Nehdatî'l-'Arabiyye, 1978), 300-301; A.mlf, *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ebvâi ve'n-nibel*, thk. Muhammed İbrahim Nasr- Abdurrahman Umeyre, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996), 5: 99, 106.

⁸ Hz. Peygamber'in Kur'ân mucizesi, Hz. Mûsâ'nın âsâ ve parıldayan el mucizeleri, Hz. İsa'nın; Allah'ın izni ile ölüleri diriltmesi, çamurdan yaptığı kuş heykelinin canlanıp uçması, doğuştan kör ve alaca hastalarını iyileştirmesi gibi mucizeler, tehdî ile birlikte vuku bulan mucizelere örneklik teşkil eder.

vuku bulan ve tebliğ sürecinin kırılma anlarında inananlara yardım ve ikram kabilinden gerçekleşen mucizelerde, en azından açık bir tehdidden bahsedilemeyeceği aşıkardır. Zira inanan bir topluluk için, ikram ve yardım kabilinden vuku bulan mucizelerde meydan okumayı gerektirecek bir karşı direnişten bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bu türden mucizelerin muhatabı inananlardır. Hal böyle olunca mucizelerin, inkarcıların muhatap olduğu bir bağlamda açık bir meydan okuma ile beraber vuku bulduğu, inananların muhatap olduğu bir ortamda da teyit ve itminan yönü ağır basan bir olgu olduğu tespit edilebilir.

Mucize hakkında ele alınması gereken temel hususlardan bir tanesi de “mucizelerin çeşitleri” bahsidir. Mucizelerin çeşitleri hususunda da farklı tasnifler yapılmıştır. Şüphesiz farklı tasniflerin ortaya çıkmasındaki temel neden, mucizeye farklı açılardan yaklaşmış olmasıyla alakalıdır. Ancak genel olarak kelimacılar mucize olarak isimlendirilen olayın keyfiyetini esas alarak geniş kabul görmüş bir tasnif biçimini ortaya koymuşlar ve mucizeleri “Hissî” ve “Aklî” olmak üzere iki başlık altında ele almışlardır.⁹ Bununla beraber bazı alimler gaybî haberleri, aklî mucizelerden farklı bir kategoride ele almak suretiyle “Haberî Mucizeler” başlığını da bu tasnife eklemişler ve neticede üçlü bir tasnifi tercih etmişlerdir.¹⁰ Bu tasnif içerisindeki mucize çeşitlerini kısaca ele alacak olursak; “hissî mucizeler”, insanların duyularına hitap eden (maddî/kevnî) harikulade olaylar,¹¹ “aklî mucizeler”, nübüvvet iddiasının muhataplarının te'akkul ve tefekkür ameliyeleriyle

⁹ Söz konusu ikili tasnif için bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 202; Râgıb el-İsfehânî, , *Kitâbu'l- İ'tikâd*, thk. Cemal Muhammed Lokmân, (Mekke: Câmî'atu Ümmü'l-Kurâ, h.1401-1406), 138; Fahreddin er-Râzî, , *el-Erba'ün fî usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Seka, (Kahire: Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, 1986), 2: 87; Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille*, 1: 487, 492. Ayrıca bk. es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 1001. Söz konusu tasnifi, sadece Hz. Peygamberin mucizelerini tasnif etme sadedinde ele alanlar olmuştur. Bu durumun, mucize tasniflerindeki belirsizliğin ve genel bir usul oluşturmadaki eksikliğin sebeplerinden biri olduğu düşünülebilirse de Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına öncelik verilmesiyle alakalı olduğunu görmek gerekir. “Çünkü O'nun nübüvvetinin ispat edilmesi aynı zamanda diğer peygamberlerin de nübüvvetinin ve dolayısıyla mucizelerinin varlığının da ispatı anlamına gelecektir.” Bk. Sâbûnî, *el-Bidâye*, 89. Bu yüzden kelimâ ulemasının bir kısmı, Hz. Peygamber'in mucizelerinin ele alınmasına öncelik vermişlerdir.

¹⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 91; Gazzâlî, “el-Mednûn Bihi 'alâ Gayri Ehlihi”, *Mecmu'a resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî*, (Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ty.), 370. Gazzâlî bu tasnifte, “Haberî Mucize” yerine “Hayalî Mucize” ifadesini kullanmakla beraber, muhteva bakımından ikisi arasında herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Gazzâlî'nin mucize tasnifi hususundaki orijinal yönü, bu üç mucize türünü, sürekliliği olan ve olmuş bitmiş mucizeler şeklinde iki ana kategoriye indirgemesidir. Sürekliliği olan mucizeler başlığında Hz. Peygamber'in Kur'ân mucizesini sayarken, diğer mucizelerini de olmuş bitmiş mucizeler olarak dile getirmektedir. Geniş bilgi için bk. Hasan Aydın, “Gazzâlî ve İbn Rüşd'e Göre Mucize”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2008): 117. Benzer bir tasnifi Kurtubî'de de görmekteyiz. Bk. Kurtubî, *el-Câmî'u li Abkâmi'l-Kur'ân*, (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 2003), 1: 72.

¹¹ Bk. Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mucize*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 46; Bulut, *Mucize ve Peygamber*, 57; Faruk Sancar, *Nübüvvet ve Velayet Merkezli Kelam-Tasavvuf Tartışmaları*, (Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011), 135.

anlayabilecekleri manevî harikalar,¹² “haberi mucizeler” ise insan bilgisinin sınırını aşan işleri bilmek ve haber vermek şeklindeki harikulade olaylar olarak tarif edilebilir.¹³

Mucize kavramı hakkındaki genel çerçeveyi böylece çizdikten sonra, onunla yakından ilişkili olduğunu düşündüğümüz sünnetullah kavramından da kısaca bahsetmek araştırmamızın seyri açısından önemlidir.

1.2. Sünnetullah Kavramı

Kur’ân; mesajlarını muhataplarına sunarken en önemli araç olarak dili kullanması itibariyle, inşa etmek istediği yeni zihniyeti kavramlar üzerinden şekillendiren bir üslûba sahiptir. Bu çerçevede bazen tedavülde olan kelimelerin içini yeniden doldurmak suretiyle bambaşka kavramsal çerçeveler oluştururken, bazen de muhataplarının zihni alt yapısında mevcut olmayan mefhumları, “kullanımdaki kavramları yeni bir münasebet sistemi içerisine çekerek türettiği kavramlarla ifade etmiştir.”¹⁴ İşte “*sünnetullah*” kavramı da “*s-n-n*” kökünden türeyen “*sünnet*” kavramının Allah’a izafe edilmesiyle oluşturulan yeni bir Kur’ânî kavramdır.

Kur’ân’ın ilk muhatap çevresinde tanınan, “*düzenli ve sürekli yapılan davranış, buy, yol, adet v.b.*” manalarına gelen “*sünnet*” kavramı¹⁵ ile yine ilk muhatap çevresinde tanınan “*Allah*” kavramının¹⁶ bir araya getirilmesiyle oluşturulan “*sünnetullah*” terimi, “*Allah’ın, tarih içerisinde süregelen ve değişmeyen davranış tarzı/yaratması*” manasına gelmektedir.¹⁷ Bu anlam

¹² Kur’ân-ı Kerîm, bu çeşit mucizelere verilebilecek en önemli örnektir. Bk. Râğıb el-İsfahânî, *el-İ’tikâd*, 138. Adulkerîm el-Hâtib, *el-İ’câz fî dirâsâti’s-sâbikîn*, (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1974), 87-88; Bulut, *Mucize ve Peygamber*, 60.

¹³ Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *A’lâmü’n-nübüvve*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1986), 27. Mucizeleri akli/manevî ve hissi/maddi şeklinde ikili tasnifle ele alanların, haberi mucizeleri maddi bir durum olmaması hasebiyle, akli mucizeler içerisinde değerlendirip ele aldıklarını daha önce ifade etmiştik.

¹⁴ Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 16 v.d. Ayrıca bk. Ömer Özsoy, *Sünnetullah –Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması-*, 2. Baskı (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 34 v.d.

¹⁵ “*Sünnet*” kelimesinin Kur’ân öncesindeki toplumda kullanılış şekli de dahil olmak üzere geniş bir semantik tahlili için bk. Özsoy, *Sünnetullah*, 34, 49-54.

¹⁶ Bk. Zümer, 39/38. İzutsu bu konuda şu çarpıcı ifadeleri kullanmıştır; “*Allah kavramı dabil olmak üzere, Kur’ân’ın dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayati rol oynayan bütün anahtar kavramlar, Kur’ân’da yeni bir mana kazanmıştır.*” Bk. İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, 16. İzutsu’nun bu değerlendirmesi, başta Allah kavramı olmak üzere, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, kavramların Kur’ân muhtevası içerisinde nasıl yeniden şekillendiğini ve adeta boyut değiştirdiğini ifade etmesi bakımından son derece önemlidir.

¹⁷ Özsoy, *Sünnetullah*, 182.

muvacehesinde “*sünnetullah*” ifadesiyle Kur'ân'da; Allah'ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğu işaret edilmiştir.¹⁸

Kur'ân'da sünnetullah ifadesi sekiz kez kullanılmıştır.¹⁹ Bununla beraber, *sünnetul evvelin*, *sünnetuna* ve *sünnetu men...* gibi başka ifadelerle de yer verilmiştir ki bunların çoğunluğunun sünnetullah ile eş anlamlı olacak şekilde kullanıldıklarını tespit etmek mümkündür.²⁰ Bu çerçevede Kur'ân'da hem lafız olarak sünnetullah ifadesinin, hem de mana itibariyle sünnetullah anlamını taşıyan ifadelerin, toplamda on farklı ayette on beş defa kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür.²¹ Kur'ân'da sünnetullah ve eş anlamlılarının, lafız olarak az sayılabilecek miktardaki kullanımına rağmen, ihtiva ettikleri konu itibariyle Kur'ân'ın neredeyse tamamında mündemiç olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Kur'ân'da çok büyük bir hacmi kaplayan geçmiş kavimlerin kıssalarının satır aralarında vurgulanan, toplumlara ve onların tarihsel süreçteki varlıklarına hükmeden külli kaidelerin ve yine Kur'ân'da sıklıkla üzerinde durulan hak-batıl mücadelesi ve bu mücadeleyi şekillendiren ilahi tasarrufların,²² hep sünnetullahı raci hususlar olduğu düşünüldüğünde, sünnetullah kavramının, adeta Kur'ân'ın ana başlıklarından bir tanesi olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bu sebeple sünnetullah kavramının, tarihsel süreçteki anlam kaymalarından arındırılıp, ilk ortaya çıkışındaki, yani Kur'ân'î çerçevedeki anlamının hatırlanması son derece önem arz etmektedir.

Kur'ân'da sünnetullah ve anlamdaşlarının yer aldıkları bağlamlar irdelendiğinde, öncelikle geçmiş ümmetlerin kıssalarının ibretlik yönlerinden bahsedildiği ve genellikle de toplumların helakine sebep olan davranışların nazarı dikkate sunulduğu görülecektir. Ancak özellikle altı çizilmelidir ki sünnetullah, sadece kavimlerin helak edilmesini konu alan bağlam içerisinde kullanılan bir kavram değildir. Örneğin sünnetullah kavramının geçtiği bazı ayetlerde, geçmiş peygamberlerin kıssalarındaki ibretlik tabloların nüzul dönemine taşındığını ve “Hz. Peygamber ile karşıtları arasındaki mücadele bazında evrensel sosyal gerçekliklerin işlendiğini görmek mümkündür.”²³ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in Zeyneb

¹⁸ İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 159.

¹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 3. Baskı (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 612.

²⁰ “Allah'ın tarih içerisindeki davranış biçimini ifade etmede kelimetullah ve kelimetu Rabbik” gibi terkipler de kullanılmaktadır. Allah'ın verdiği söz” manasını yansıtan bu terkiplerin de sünnetullah kavramı ile yakın anlamlı olarak kullanıldığı söylenebilir.” Bk. Özsoy, *Sünnetullah*, 132.

²¹ Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 367.

²² Bk. Mazharuddîn Sıddîkî, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, 3. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1990), 49; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 1: 39.

²³ Özsoy, *Sünnetullah*, 131.

bint Cahş ile evlenmesi hadisesi bağlamında nazil olan Ahzâb Suresi'ndeki ilgili ayetlerde de sünnetullah kavramı, farklı sayılabilecek bir muhteva ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Söz konusu hadise çerçevesinde peygamberlerin, Allah'ın mübah kıldığı şeyleri yerine getirmede bir endişe ve zorluk içerisinde olmayacakları ya da bu zorlukların tebliğ vazifesini olumsuz etkileyecek bir baskıyı ortaya çıkaramayacağı, sünnetullah kaidesi olarak vurgulanmaktadır.²⁴ Bu çerçevede sünnetullah kavramının, insanlık tarihine ve peygamberlerin tebliğ mücadelesine yön veren ilahi tasarrufları ifade ettiği söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de sünnetullah ile ilgili vurgulanan en önemli ilke, değişmezlik ilkesidir. “Allah'ın daha önce geçenler hakkında uyguladığı kanun (sünnetullah) budur ve Allah'ın kanununda (sünnetullah) asla bir değişiklik bulamazsın.” (el-Ahzâb, 33/62). Bu ve benzeri ayetler²⁵ çerçevesinde sünnetullah kaidelerinin, her an cari ve değişmez olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sünnetullahın, yukarıda değinildiği üzere, bazı ayetlerde nüzul sırasında yaşanan örnek olaylarla ilişkilendirilerek bahse konu edilmesi, sünnetullahın her an cari olduğu gerçeğinin pratik bir yansımasıdır. Binaenaleyh sünnetullahın, tarih boyunca toplumlara hükmeden ve her an yürürlükte olan değişmez ilahî yasalar olarak anlamlandırılması, Kur'ân'ın çizdiği çerçeveye uygun düşmektedir.

1.2.1. Sünnetullah ve Tabiat Kanunları

Kur'ân'da genel olarak, tabiatın yaratılışında ve işleyişinde var olan düzene dair dikkat çekici beyanlara yer verilmekte ve Kur'ân muhatapları, sıklıkla kevnî ayetler üzerinde düşünmeye sevk edilmektedir.²⁶ Bu çerçevede mütekellimler, tabiattaki söz konusu düzeni ifade etmek üzere “adetullah” kavramını kullanmışlar, ancak özellikle Gazzâlî (ö.505/1111) sonrasındaki dönemde “adetullah” kavramı, sünnetullah kavramı ile eş anlamlı olacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır.²⁷ Oysa -yukarıda da değinildiği üzere- sünnetullah ifadesinin geçtiği ayetlerin bağlamında, tabii varlık alanına ilişkin en ufak bir ipucu bulunmamaktadır.²⁸ Buna rağmen “adetullah” kavramı ile “sünnetullah” kavramının eş anlamlı olarak kullanılması, sünnetullah kavramının anlam alanında, son yüzyıllarda yaşanmış olan savrulmaya tesir eden bir durum olarak düşünülebilir. Çünkü “adetullah” kavramı, ortaya çıkışı itibariyle, tabiat kanunlarının zorunluluğunu gerektirmediği ve tabiat

²⁴ Ahzâb, 33/38-39.

²⁵ Benzer ifadeler başka ayetlerde de rastlamak mümkündür. Bk. İsrâ, 17/77; Fâtır, 35/43; Fetih, 48/23.

²⁶ Örnek olarak bk. Fussilet, 41/10-12; A'lâ, 87/1-3.

²⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. Özsoy, *Sünnetullah*, 67-69.

²⁸ Özsoy, *Sünnetullah*, 129.

üstü bir iradeyi çağrıştırıp mucizelere imkan tanıdığı için ihdas edilmiş bir kavram olsa da²⁹ sünnetullah kavramının en bariz özelliği olarak Kur'ân'da zikredilen “değişmezlik” ilkesi ile birlikte düşünüldüğünde, iki kavramın eş anlamlı kullanımından hareketle “tabiat kanunlarının değişmezliği” şeklindeki Kur'ân çerçevesinde temellendirilmesi mümkün görünmeyen bir anlama ulaşılabilir. Ortaya çıkan bu anlam çerçevesiyle, Kur'ân'da sünnetullah kavramına yüklenen, “tarih boyunca toplumlara hükmeden değişmez ilahi yasalar” şeklindeki anlam muvacehesi arasında bariz bir farkın bulunduğu muhakkaktır. Dahası sünnetullah kavramına, “tabiattaki değişmez yasalar” anlamı yüklendiğinde mucizelerin vukuunun imkansız hale geldiği de açıktır. Binaenaleyh Kur'ân'da bir taraftan peygamberlere bahsedilen hissî harikalardan bahsedilirken, diğer taraftan da değişmezliği kat'î olarak vurgulanan sünnetullahın, tabiattaki yasaları ifade eden bir kavram olarak değerlendirilmesi, telifi mümkün olmayan bir tenakuzu ortaya çıkarmaktadır. Şüphesiz bu tenakuzu; sünnetullah kavramını, yukarıda değinilen aslî manasına döndürmek ve mucizeleri de olduğu şekliyle kabul etmek suretiyle ortadan kaldırmak mümkündür. Ancak özellikle XIX. yüzyıldan itibaren, olağanüstü hadiselerle imkan tanımayan pozitivist akımın etkisi altındaki Hint-Alt Kıtası başta olmak üzere sömürge altında bulunan coğrafyalarda yaşayan bazı müslüman müellifler, mucizelerin ya reddedilmesi³⁰ yahut tevil edilerek olağan olaylar mesabesine indirgenmek suretiyle sebep-netice zinciri içerisinde açıklanması şeklinde tebarüz eden bir anlama biçimini ortaya koyarak meseleyi hal yoluna gitmişlerdir.³¹ Bu yaklaşım biçiminin, batıda yaygınlaşan din-bilim çatışmasının belirgin etkisi ile Kur'ân'ın,

²⁹ Bu kavramın yalın olarak “âdet” şeklindeki kullanımı da mevcuttur. Ancak özellikle kelim âlimlerinin çoğunluğu, “âdet” sözcüğünü Allah'a izafe etmek suretiyle “adetullah” şeklinde kullanmışlardır. Geniş bilgi için bk. Çelebi, “Sünnetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38: 159. Şüphesiz bu kullanım şekli, tabiattaki işleyişin zorunlu olmayıp, bu işleyişin Allah'ın yaratmasına müstenid olduğu fikrini ortaya koymaktadır.

³⁰ İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'da yaşamış olan Seyyid Ahmed Han (1817-1898), İslam dünyasında neredeyse bir ilk olarak, mucizelere karşı keskin bir duruş ortaya koymuştur. “Seyyid Ahmed Han, sadece Hz. Peygamber'in hissî mucizelerini inkar etmekle kalmamış, aynı zamanda Kur'ân'da zikredilen önceki peygamberlerin mucizelerini büyük zorlamalarla tevil etmeye çalışmıştır. Fazlurrahman, *İslam*, 10. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 300. Ayrıca bk. M.Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Hareketleri-19. Yüzyıl Sonu Yirminci Yüzyıl Başı*, 2. Baskı (İstanbul: İsam Yayınları, 2008), 119. Ayrıca bk. Bulut, *Mucize ve Peygamber*, 234. Seyyid Ahmed Han dışında, Hint-alt kıtasında bu türden yaklaşımları ortaya koyan, Ahmeduddin Amritsâr (1861-1936) ve Gulâm Ahmed Perviz (1903-1985) gibi isimlerden de bahsedilmektedir. Bilgi için bk. Mustafa Öztürk, *Kassaların Dili*, 5. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 18.

³¹ Örneğin Muhammed Esed, denizin yarılması hadisesini, süratle vuku bulan med-cezir olayı ile izaha çalışmıştır. Bk. Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 749-750. Geniş bilgi için ayrıca bk. İshak Özgel, “Kur'ân'daki Olağanüstü Olayları Yorumlaması Ekseninde Muhammed Esed'in Ayet Kelimesi Çevirisi Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/19 (2007): 161 v.d. Mucizelerin te'vili yönündeki benzer değerlendirmeleri, yakın dönem Mısır ulemasının en tanınan alimlerinden biri olan Muhammed Abduh'un tefsirinde de bulabilmek mümkündür. Bk. Muhammed Abduh, *Fâtıha Sûresi ve 'Amme Cüzü Tefsiri*, çev. Ömer Aydın, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2012), 437-438.

bilimin verilerine ters düşmeyen bilgiler ihtiva ettiği yönündeki temel kabulü esas aldığı ve buradan hareketle Kur'ân'da bahsi geçen ve bilimin verileri ile açıklanamayan olağanüstü hadiseler olan mucizeleri, sebep-netice zinciri içerisinde açıklamayı mümkün kılacak te'villere başvurduğu söylenebilir. İşte bu bağlam içerisinde sünnetullah kavramı da tabiattaki değişmez yasaları ifade eden bir kavram olarak değerlendirilebilmiştir.³² Ancak Kur'ân'da sünnetullah kavramının, tabiat alanına işaret eden bir bağlamda kullanılmamış olması, bu yöndeki değerlendirmelerin Kur'ân'î temellerden yoksun olduğunu söylemeye imkan tanımaktadır.

1.3. Mucize-Sünnetullah İlişkisi

Sünnetullahın tabiattaki değişmez kanunları ifade eden bir kavram olmayıp, insanlık ve peygamberlik tarihine yön veren ilahi tasarrufları ifade ettiği anlaşıldığında, Kur'ân muhtevası içerisinde yer alan sünnetullah kaidelerinin neler olduğunun tespit edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir hidayet rehberi olan Kur'ân'daki sünnetullah kaidelerinin tespit edilmesinin, bu kaidelere tâbi olarak hayatını devam ettiren fert ve toplum için önem arz ettiği aşîkârdır. Bu önem ile doğru orantılı olarak sünnetullah kaidelerinin, Kur'ân'ın bütünü içerisinde büyük bir hacmi kaplayan ve tarihin ibretlik vesikalarının Kur'ân'ın ana gayeleri doğrultusunda aktarımından ibaret olan peygamber kıssalarının satır aralarında tebellür ettiği söylenebilir. Kur'ân'da geçmiş ümmetlerin hayatını tetkike teşvik eden müteaddit ayetlerin gayesi, kıssaların satır aralarında vurgulanan bu sünnetullah kaidelerinin anlaşılmasını ve gereğinin yapılmasını temin etmek olsa gerektir.³³

Peygamberlerin tebliğ mücadelelerinden kesitler sunan Kur'ân kıssaları içerisinde, peygamberlerin doğruluklarını ispat sadedinde gösterilen mucizelere de yer verilmiştir.³⁴ Bu çerçevede kıssalarda anlatılan mucizelerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili bazı sünnetullah kaidelerine de vurgu yapılmıştır. Örneğin; mucizelerin sadece ve sadece Allah'ın

³² Örnek olarak bk. Milaşlı İsmail Hakkı, *Kur'anın Mucizeleri ve Mütaşabih Ayetlerin Tefsirleri*, (İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935), 19-20; Fatih Topaloğlu, *Felsefi ve Teolojik Açıdan Mucize*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 125; Öztürk, *Kıssaların Dili*, 12-21; Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 6. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 282-283; İbrahim Sarmış, *Kur'ân'da Kader –Takdirin Anlamı ve Sünnetullah-*, (İstanbul: Düşün Yayınları, 2014), 66-67; İsrail Balcı, *Hız: Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 70.

³³ Yıldız, , *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1: 33. Örnek olarak bk. Fâtır, 35/44.

³⁴ XX. asır ulemasından en-Nedvî'nin, kıssaların gerçekliğinin bir gereklilik olmadığını ve onlarda anlatılan mucizelerin, aslında mucize olmadığı yönündeki bir takım değerlendirmelere verdiği çarpıcı cevaplar için bk. Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kur'ân Işığında Peygamberlik ve Peygamberler*, çev. Ahmet Lütü Kazancı, (İstanbul: İslâmî Neşriyat Yayınları, 1974), 82.

kudreti, iradesi ve dilemesi üzere Allah'ın bir fiili olarak gerçekleşmesi,³⁵ her peygamberin öncelikle döneminde revaç bulmuş hususlarda olmak üzere mucizelerle desteklenmesi,³⁶ açık mucizeleri gördüğü halde inkarda ısrar edenlerin helak edilmeleri,³⁷ inkarcıların imtihan sırrını ortadan kaldıracak türden mucize isteklerinin olumlu cevaplanmaması³⁸ gibi hususlar, mucizeler hakkındaki ilahi tasarrufun keyfiyetini ortaya koyan sünnetullah kaideleri olarak tespit edilebilir. Bu çerçevede ilk muhatap kitlesi itibariyle belâgat ve fesâhat alanında çok ilerlemiş olan bir kavme gönderilen peygamberimizin ilk ve en önemli mucizesinin Kur'ân olması; peygamberlerin, dönemlerinde revaç bulmuş hususlarda mucizelerle desteklenmesi yönündeki sünnetullah kaidelerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2. İ'câzu'l-Kur'ân

“Mu'cize” sözcüğünün de türemiş olduğu, “aciz kalma ve bir işe güç yetirememe” anlamındaki a-c-z kökünün³⁹ if'âl veznindeki masdarı olan “i'câz” (عجاز) kelimesi, birini geçmek ve geride bırakmak manasına gelmektedir.⁴⁰ Bu mana çerçevesinde, İ'câzu'l-Kur'ân (عجاز القرآن) terkinde; beşer sözünü geride bırakan ve benzerinin getirilmesi mümkün olmayan Kur'ân'ın, mucize bir kelim olduğu ifade edilmiş olmaktadır.

Hız. Peygamber, nübüvvetinin en büyük delili olan Kur'ân'ı merkeze alarak muhataplarını imana davet etmiştir. Ancak hemen her peygamberin karşılaştığı durumlarda

³⁵ Mucizelerin sadece Allah'ın dilemesiyle meydana geldiklerini ve peygamberlerin bu konuda bir tasarrufta bulunamayacağını ifade eden ayetler için bk. Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110; A'râf, 7/35, 57-59; Hûd, 11/33, 80, 88; Ra'd, 13/38; İbrâhîm, 14/11; 'Ankebût, 29/50; Mu'min, 40/78; Ahkâf, 46/23; Mulk, 67/26; Me'âric, 70/6-7.

³⁶ Genel anlamda peygamberlerin mucizelerle desteklendiğini ifade eden ayetler için bk. Mâide 5/32; Tevbe, 9/70; Yûnus, 10/74; İbrâhîm 14/9; Nahl, 16/43-44; Rûm, 30/47; Fâtır, 35/24-25.

³⁷ Örnek olarak bk. Tevbe, 9/70; İbrâhîm, 14/9.

³⁸ İnkârda ısrar edenlerin mucize talepleri ve bunlara verilen Kur'ân'ı cevaplar için Bk. Bakara, 2/55-56; Mâide, 5/112-115; En'âm, 6/8-9, 37, 109-111, 124, 158; A'râf, 7/70-72, 106-108, 143; Hûd, 11/12-13, 27, 32, 53-55; Ra'd, 13/7, 27, 31; İbrâhîm, 14/10-11; Hicr, 15/7-8; İsrâ, 17/90-93; Tâhâ, 20/133; Enbiyâ, 21/5; Furkân, 25/7-9, 21-22; Şu'arâ, 26/154; Kasas, 28/48; 'Ankebût, 29/50-51; Fussilet, 41/14; Zuhruf, 43/53-55; Muddessir, 74/52-56.

³⁹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamîd el-Hendâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 3: 101; Ebu'l-Huseyn Ahmed ibn Fâris, *Mu'cemu mekâyisü'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989), 4: 232; el-Cevherî, *es-Sıbah*, 3: 883; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil 'Îtânî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 325; Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.), 4: 2817; Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî, *Mubtârü's-sıbah*, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1986), 174; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 515.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4: 2817. Genellikle sünnetullah ile ilgili ayetlerin bağlamı böyle bir düzene sahipken, Ahzâb suresi örneğinde görüleceği üzere; bazen sünnetullah kaideleri, nüzul vasatında gerçekleşen, müslüman toplumunun cahiliye adetlerinden arındırılarak yeni ilkeler çerçevesinde inşasını amaçlayan örnek olaylar üzerinden de aktarılabilmiştir.

kendisi de karşılaşmış,⁴¹ iman etmemekte ısrar eden müşrikler onu sihirbazlıkla, mecnunlukla ve şairlikle itham etmiş; Kur'ân'ı da açık bir sihir, öncekilerin masalları veya uydurma bir kitap olarak nitelemişlerdir.⁴² Nitekim müşriklerin bu noktadaki yaklaşımları Kur'ân'da şöylece dile getirilmiştir; “Onlara karşı ayetlerimiz okunduğu zaman, “Duyduk, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir” derler.” (el-Enfâl, 8/31). Kur'ân, bu iddia sahiplerinin zatında, tüm zamanların Kur'ân muhaliflerini, onun benzerini getirmeye davet etmiş ve bunu başaramayacakları noktasında da açıkça meydan okumuştur.

2.1. Kur'ân'da Tehaddi

Tehaddî, “meydan okuma” manasına gelen bir kavramdır.⁴³ Özellikle imana ilk davet esnasında ortaya konulan mucizelerin⁴⁴ temel özelliklerinden bir tanesi de tehaddî ile birlikte gerçekleşmiş olmalarıdır. Hz. Peygamber'in daveti, Kur'ân'a müstenid bir davettir ve yukarıda ifade edildiği üzere her devre hitap eden ve davasının özünü teşkil eden Kur'ân, O'nun en büyük mucizesidir. İşte Kur'ân'daki tehaddî ayetleri ile her devrin Kur'ân muhaliflerine, onun bir benzerinin getirilemeyeceği noktasında meydan okunmaktadır.

Kur'ân'da tehaddî/meydan okuma ayetleri, genel olarak üç merhalede tahakkuk etmiştir.⁴⁵ Her bir merhaledeki tehaddi ayetleri, bir taraftan Kur'ân'ın karşısında yer alanların acizliklerini derinleştirirken, diğer taraftan da Kur'ân'ın i'cazını tedrici olarak pekiştirmektedir.

Tehaddi ayetlerinin ilkinde;⁴⁶ Kur'ân muhaliflerinin, iddialarında haklı olduklarını ispat edebilmeleri için, ondan daha üstün bir kitap getirmeleri gerektiği vurgulanarak kendilerine meydan okunmuştur; “Ama onlara katımızdan gerçek gelince: Musa'ya verilenler gibi ona da verilmeli değil miydi? derler. Daha önce Musa'ya verileni de inkâr

⁴¹ Fâtır, 35/4.

⁴² En'âm, 6/25; Hicr, 15/6; Nahl, 16/24; Enbiyâ, 21/5; Furkân, 25/4-5, 8; Neml, 27/13; Sâffât, 37/36; Tûr, 52/30; Kalem, 68/15, 51-52; Mutaffifin, 83/13. Geniş bilgi için bk. İshak Özgel, “Bir Üstünlüğün İtirafı Anlamında Kur'ân'da, Muhalifler Tarafından Peygamberlerin Sihirbazlıkla İtham Edilmeleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Isparta: Tuğra Matbaası, 2003), 122 v.d.

⁴³ Cevherî, es-*Şihâb*, 6: 2310; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2: 808; Firuzâbâdî, *Kâmûsu'l-Mubîd*, 1273.

⁴⁴ Bu tür mucizelere hidayet mucizeleri de denilmiştir. Bk. Bulut, *Mucize ve Peygamber*, 62-63.

⁴⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'cazı Üzerine*, (Erzurum: Ekev Yay., 2001), 83. Tehaddinin dört merhalâde tahakkuk ettiğini ifade edenler de vardır. Bk. Enver Arpa, “İ'cazu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/1 (2002): 85. Ancak üçlü tasnif geniş bir kabul görmüştür. Bu sebeple çalışmamızda da üçlü tasnif esas alınarak tehaddî ayetleri değerlendirilecektir.

⁴⁶ Tehaddî ayetlerinin ilki olduğu ifade edilen bu ayetin Mekke'de nazil olduğu ve bu ayet nazil olduğunda Kur'ân'dan henüz kırk yedi sure nazil olduğu ifade edilmiştir. Bk. Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'cazı Üzerine*, 84.

etmemişler miydi? Birbirine destek olan iki büyücü, demişlerdi ve biz, hepsini inkâr edenleriz, demişlerdi. Deki: Eğer doğru sözlü iseniz, Allah katından, bu ikisinden (Tevrat ve Kur'ân'dan) daha doğru yol gösteren bir kitap getirin de ona uyayım. Eğer sana cevap veremezlerse, onların sadece heveslerine uyduklarını bil..." (el-Kasas, 28/49-50). Dikkat edilirse bu ayetlerde, Tevrat ve Kur'ân'dan daha üstün bir kitap getirilmesi noktasında meydan okunmuştur.⁴⁷ Bu ayetler nazil olmadan önce Mekke müşriklerinin, peygamberlik ve vahiy konusunda kendilerinden daha tecrübeli olan Yahudilere başvurdukları ve onlardan aldıkları telkinler doğrultusunda, Hz. Musa'nın mucizelerine benzer mucizeleri görmek istediklerini söyleyerek, Hz. Peygamberi zor duruma sokmayı hedefledikleri rivayetlere konu olmuştur.⁴⁸ Ancak nazil olan bu ayetler, hem müşriklerin gerçek niyetlerini ortaya koymakta ve daha da önemlisi Yahudilerin, Hz. Musa'yı ve getirdiği mucizeleri de vaktiyle yalanlamış olduklarından hareketle ikiyüzlülüklerini deşifre etmekte, hem de Kur'ân'dan daha üstün bir kitap getirilmesi noktasında Kur'ân muhaliflerine meydan okumak suretiyle mucizelerin en büyüğüne dikkat çekmektedir.

Kanaatimiz o dur ki mezkur tehdî ayetinde, Kur'ân'dan daha üstün bir kitap getirilmesi talebinden anlaşılması gereken; Kur'ân'ın dil özellikleri bakımından bir benzerinin ortaya konulmasından ziyade; en ufak bir tenakuz içermeyen, hem ferdî hem de içtimaî hayata yön veren ve bu anlamda hiçbir eksikliği barındırmayan eşsiz hakikatlerinden, ortaya koyduğu nizamdan ve kaideler sisteminden daha üstün şeyler ortaya koyacak bir kitap getirilmesinin istenmesidir. Bu savımızı, mezkur ayette Tevrat ve Kur'ân'ın ikisine birlikte işaret edilmesinden hareketle müdellel hale getirebiliriz. Tevrat dahil olmak üzere Kur'ân dışındaki diğer kutsal kitaplar için belâgat ve fesahat bakımından bir üstünlük iddiasında bulunulmadığı müsellemler bir hakikattir.⁴⁹ Ancak asılları itibariyle insanlığa rehber

⁴⁷ سِحْرَانِ ... قُلْ فَأَتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا... (veya سَاجِرَانِ şeklinde okuyan kıraatler de vardır) kelimesinde kimlerin veya nelerin kastedildiği noktasında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Mezkur ifadeyi; "iki sihir" (سِحْرَانِ) şeklinde okuyanlar, buradan maksadın Kur'ân ve Tevrat veya Kur'ân ve İncil olduğunu ifade etmişlerdir. Mezkur ifadenin "iki sihirbaz" (سَاجِرَانِ) şeklindeki okunuşu çerçevesinde ilgili ifadenin maksudu, Hz. Mûsâ-Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ-Hz. Hârûn ve hatta Hz. İsâ-Hz. Muhammed şeklinde değerlendirilmiştir. Kûfe menşeli kıraatler -ki İmam Âsım'ın Hafs rivayeti de bunlardan bir tanesidir-, mezkur kelimeyi elifsiz olarak سِحْرَانِ şeklinde okumuş ve bu çerçevede baskın görüş olarak iki sihirden kastın Tevrat ve Kur'ân olduğu ifade edilmiştir. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr - Ahmed Yusuf Necâti, (Beirut: 'Aleml-Kutub, 1983), 2: 306-307. Dolayısıyla bu mana çerçevesinde ilgili ayetin, tehdî ayetlerinden bir tanesi olarak değerlendirilebilmesi mümkün olmaktadır. İlgili yaklaşımlara dair rivayetlerin geniş bir değerlendirmesi için ayrıca bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vil-i Ayi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 18: 266-270.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18: 265.

⁴⁹ Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 2: 1021.

olacak üstün nizam ve kaideleri ortaya koydukları da tartışılmazdır. Hal böyle olunca, Kur'ân ve Tevrat'ın aynı cümle içerisinde bir meydan okumaya konu edilmiş olmaları, dilsel özelliklerden ziyade aynı kaynaktan neşet etmeleri itibarıyla ihtiva ettikleri ortak üstün hakikatlerle alakalı olmalıdır.⁵⁰ Nitekim ilgili ayet pasajının son kısmı dikkatle incelendiğinde de bu kanaatimizi doğrulamak mümkündür; “Deki: Eğer doğru sözlü iseniz, Allah katından, bu ikisinden (Tevrat ve Kur'ân'dan) daha doğru yol gösteren bir kitap getirin de ona uyayım.” (el-Kasas, 28/49). Dikkat edilirse zikrettiğimiz bu ayette Tevrat ve Kur'ân doğru yolu gösteren iki kitap olarak takdim edilmekte ve bu nokta üzerinden meydan okunarak, onlardan daha doğru yolu gösteren bir kitap getirilmesi istenmektedir.

İlk meydan okumaya bir cevap gelmemesi üzerine, bir diğer tehdidi ayeti nazil olmuş, Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkında ithamlarda bulunan müşriklere, eğer iddialarında doğru iseler Kur'ân'ın bir benzerini getirmeleri gerektiği vurgulanarak tekrar meydan okunmuştur; “Onlar, ‘Bu Kur'ân'ı Muhammed uydurdu’ diyorlar öyle mi? Gerçekte onlar iman etmeye yanaşmıyorlar. Eğer onlar bu iddialarında dürüst iseler, Kur'ân'a benzer bir söz getirsinler.” (et-Tûr, 52/33-34).⁵¹ Meydan okumadaki tedrici seyrin ilk aşaması olan bu ayette, bir önceki ayette olduğu gibi Kur'ân'dan daha üstün bir kitap değil, Kur'ân'ın benzeri bir sözün ortaya konulması istenmektedir. Ancak bu meydan okumaya da muarazada bulunan çıkmayınca, tehdidin kapsamını genişleten bir diğer ayet nazil olmuştur; “De ki: Andolsun insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar yine onun benzerini getiremezler.” (el-İsrâ, 17/88). Mezkur ayette, Kur'ân'ın benzerinin getirilmesinden de öte, bu işi yapmada insanlar

⁵⁰ İcâzu'l-Kur'ân konusunda eser telif eden Salah Abdülfettâh el-Hâlidî, bu ayetin tehdidi kapsamında değerlendirilebilecek bir ayet olmadığını ifade etmiştir. Bu görüşünü de yukarıda mealini verdiğimiz; *قُلْ فَأْتُوا عَنِّي كَمَا نَزَّلْنَا الْقُرْآنَ فَسُورَاتٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَمَهْمَا أَتَيْتُمُوهُ مِن تَلَاوِينٍ فَزَكَاةً يُسْتَجَابُ لَهَا فَذُكِّرْتُم بَلْ يَسْتَجِيبُ لَكُم فَاعْلَمُ أَنَّمَا يُنذِرُكُمْ أَنَّهَا يُنذِرُكُمْ أَهْوَاءَهُمْ* ayetine dayandırmaktadır. O'na göre; “mezkur ayette Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi değil, Allah katından, Kur'ân'dan daha doğru bir yol gösteren kitap getirilmesi istenmektedir. Allah katından getirilecek şey, muarazaya konu olabilecek uydurma bir şey olamayacağından hareketle bu ayet, muaraza talebini içeren bir meydan okuma değildir. Çünkü kafirlerden, bir kitap telif etmeleri istenmemekte, Allah katından kitap getirmeleri istenmektedir.” Bk. Salah Abdülfettâh el-Hâlidî, *İcâzu'l-Kur'âni'l-Beyânî*, (Amman: Dâru 'İmâr, 2000), 51-52. Bizce bu açıklama, mezkur ayette bir meydan okuma olmadığını göstermeye yeterli değildir. Nitekim mezkur ayetin devamındaki ayette; *فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ* buyurulmakla, bir önceki ayette dile getirilen hususa dair muaraza beklentisinin varlığı ifade edilmiş olmaktadır. Eğer mevzu bahis ayetlerde bir tehdidi yoksa cevap beklentisini içeren bu ifadelerin de yer almaması gerekirdi. Nitekim ittifakla tehdidi ayeti olduğu bilinen ve Kur'ân'ın on suresine benzer getirilmesi ile ilgili meydan okumayı içeren Hûd suresi on üçüncü ayetten sonraki ayette de hemen hemen aynı ifadelerle meydan okunmaktadır. Bk. Hûd, 11/14.

⁵¹ Bazı kaynaklarda tehdidi ayetlerinin ilkinin mezkur ayet olduğu ifade edilmiştir. Bk. Mustafa Öztürk, *Kur'ân Dili ve Retoriği*, 2. Baskı (Ankara: Kitâbiyat Yay., 2006), 151. Ancak daha önce yukarıda zikredilen Kasas suresindeki tehdidi ayetinin, Kur'ân surelerinin kronolojik sıralamasına dair yapılan çalışmalarda, burada bahsi geçen Tûr Suresi'nden önce nazil olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 58-99.

ve cinlerin yardımlaşmasına müsaade edilmek suretiyle tehdidin kapsamı genişletilmiş ve böylece meydan okumanın şiddeti arttırılarak tedrici seyir devam ettirilmiştir. Bu noktada, tehdidin muhatap çevresinin genişletilmesi, Kur'ân muhaliflerine avantaj sağlayacak bir durumu ifade etmesine rağmen, bu meydan okumaya da muarazada bulunulamamış olması, hiç şüphesiz Kur'ân'ın ne kadar üstün bir i'câza sahip olduğunu tescillemektedir.

Özetle; tehdidin ilk aşamasında öncelikle Kur'ân'dan daha üstün bir kitap getirilmesi istenmiş, daha sonra da Kur'ân'ın benzeri bir söz getirilmesi istenerek meydan okunmuş, en sonunda da insanlar ve cinlerin yardımlaşmasına müsaade eden bir üslup içerisinde Kur'ân'ın benzerinin getirilemeyeceği vurgulanarak meydan okunmuştur. Bu üç ayette de Kur'ân'ın tamamı üzerinden meydan okunmaktadır ki bu da tehdidin ilk merhalesidir. Ancak anlaşılın o dur ki, bu üç ayetin kendi içerisinde de tedrici bir seyir söz konusudur. Kanaatimizce, tehdidin ilk merhalesi ile ilgili gelen ayetlerin kronolojisi belirlenirken, izah etmeye çalıştığımız bu tedrici seyri takip etmek, bir yöntem olarak ileri sürülebilir.

Tehaddînin ikinci merhalesinde Kur'ân'dan on surenin benzerinin getirilmesi istenmiş, bunun başari lamaması durumunda Kur'ân'ın Allah katından olduğunun anlaşılacağı ifade edilerek meydan okunmuştur; “Yoksa “onu (Kur'ân'ı) uydurdu” mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sure getirin. Eğer size (bu konuda) cevap veremezlerse, bilin ki o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir...” (Hûd, 11/13-14). Mezkûr ayette, muarazada bulunulacak kapsamın, Kur'ân'ın on suresiyle sınırlandırılmış olması, yine Kur'ân'ın i'câzını pekiştiren bir üslup olarak göze çarpmaktadır. Nitekim tehaddînin son merhalesinde bu durum daha açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

Tehaddînin son merhalesinde, Kur'ân'ın sadece bir suresinin benzerinin getirilmesi istenerek, meydan okumada adeta zirve noktasına ulaşılmıştır; “Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.” (Yûnus,10/38). Buraya kadar zikredilen ayetlerin tamamı, fesahat ve belagatte son derece ilerlemiş olan müşriklerin çoğunlukta olduğu, diğer taraftan müslümanların azınlıkta olduğu Mekke döneminde nazil olmuştur. Müşrikler, müslümanlara karşı mücadelelerini kazanmak için Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak yerine, canlarını ve mallarını

kaybetme pahasına şiddet ve savaş merkezli bir mücadeleye girişmişlerdir. Şüphesiz bu durum, bir taraftan Kur'ân'ın i'câzına dair sarsılmaz bir delil teşkil ederken, diğer taraftan da muarızların kat'î bir yenilgiye uğradıklarının göstergesi olmuştur. Nitekim İslam uleması da bu durumun, Kur'ân'ın meydan okuması karşısında müşriklerin aciz kaldıklarının en açık ifadesi olduğunu tespit etmişlerdir.⁵²

Tehaddînin son merhalesi içerisinde sayabileceğimiz ve Medine döneminde nazil olan Bakara Suresi'nin yirmi üç ve yirmi dördüncü ayetleri, tehadî hakkında geçmiş ve geleceği kapsayan nihai hükmü koymakta, Kur'ân'ın Allah katından gelen mucize bir kitap olduğunu ve bu çerçevede Hz. Muhammed (s.a.v)'in de hak peygamber olduğunu adeta tescillemektedir. “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüpheye iseniz, haydi onun benzeri bir sure getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın. Eğer yapamazsanız –ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.” (el-Bakara, 2/23-24). Mezkur ayet, tehadînin adeta zirve noktasını teşkil etmektedir. Merhum Abdullah Draz'ın bu ayet ile ilgili yaptığı değerlendirme bu gerçeğin açık bir ifadesi mahiyetindedir:

“Bakınız, benzerini istemek mertebesinde, “benzerliğin herhangi bir derecesine inmesine dikkat ediniz. Kur'ân'da onlara adeta şöyle deniyor: “Sizden tam bir nazire istemiyorum; bilakis herhangi bir cihetle kayıtlı olmaksızın, sadece mutlak (herhangi) bir şekilde, benzer bir söz getirmeniz de yeter: Tahdîdî bir nazire değil, takribî bir nazire de olabilir.” Gördüğünüz üzere bu da mümkün olan tenezzül derecelerinin en alt seviyesidir. Bundan ötürü nüzul sırası bakımından en son gelen meydan okuma çağrısı bu ayet olmuştur. Ayet metninde geçen “min mislihi” tabiri, yani teb'îz edatı olan “min”in kullanılışı, diğer tehadî ayetlerinde bulunmayıp, yalnız nev'inin en son ayeti olan bu ayette yer almıştır. Mekke dönemine ait öteki merhalelerde sadece “mislehu” denilmişti...”⁵³

2.2. İ'câzu'l-Kur'ân Teriminin Ortaya Çıkış Süreci

⁵² Örnek olarak bk. Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2009), 30; Kâdî 'Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. Abdülkerim Osman, 3. Baskı (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 588.

⁵³ Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım, (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 101 (dipnot:52).

Tarih boyunca, Kur'ân'ın apaçık meydan okumalarına rağmen bir benzerinin ortaya koyulamamış olması,⁵⁴ onun mucize bir kitap olduğunun açık delilidir. İslam uleması, Kur'ân'ın meydan okumasına muarazada bulunulmadığını ve onun mucize bir kelam olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir.⁵⁵ Tarih boyunca “birçok teolojik ekol ve kişi de Kur'ân'ın en büyük mucize olduğu görüşünü benimsemiştir.”⁵⁶ Bununla birlikte, Kur'ân'ın başka hangi yönüyle mucize olduğu hususunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Hicrî III. asrın başlarından itibaren, farklı yaklaşımların dile getirilmesinin yadsınamaz etkisiyle beraber, bu sahada çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca yine bu dönemde, İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte etkileşime girilen gayri müslimlerin Kur'ân'a yönelttiği itiraz ve ithamlara cevap verilmesi ve özellikle yeni müslüman olanların zihninde oluşan şüphelerin bertaraf edilmesi gayesi, İ'câzu'l-Kur'ân konusunda yapılan çalışmaların artmaya başlamasındaki önemli bir etken olarak zikredilebilir. Ancak Kur'ân'ın i'caz yönü üzerine farklı bir yaklaşım ortaya koyarak “*sarfe*” nazariyesini dile getiren mutezilî İbrâhim en-Nazzâm (ö. 231/845) ile birlikte “İ'câzu'l-Kur'ân” sahasındaki fikirlerin somutlaşmaya başladığını söylemek mümkündür.⁵⁷ Hatta denilebilir ki; “büyük tartışmalara sebep olan İbrahim en-Nazzâm'ın bu farklı görüşü, i'câz ve belağat ilimlerinin gelişmesine bir anlamda zemin hazırlamıştır.”⁵⁸

İbrahim en-Nazzâm'ın talebelerinden ve aynı zamanda Arap edebiyatının en önemli isimlerinden olan mutezilî kelamcı 'Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/869), “*sarfe*” nazariyesine karşılık ortaya koyduğu “*nazım*” teorisiyle kendisinden sonraki çalışmalara tesir etmiştir. “*Nazımü'l-Kur'ân*” isimli günümüze ulaşmamış olan eserinin bu hususa dair olduğu

⁵⁴ Kur'ân'a muarazada bulunma konusunda bir takım çabalar olmuşsa da ortaya çıkan ürünler gülünç olmaktan öteye geçememiştir. Geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Hz. Peygamberin En Mühim Mucizesi Kur'ân-ı Kerîm”, *Diyanet Dergisi*, 7/68-69 (1968): 17; Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgati ve İ'câzı Üzerine*, 56-81.

⁵⁵ Örnek olarak bk. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân*, (“Selâs Resâil fi'l İ'câzi'l-Kur'ân” içerisinde), thk. Muhammed Ahmed Halefullah -Muhammed Zağlul Sellam, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1976), 22; Kâdî 'Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-bamse*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2: 460; , Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-icâz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 26; ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 93.

⁵⁶ Aydın Işık, “Bilim ve Mucize”, *Din Dilinde Mucize*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2015), 313 v.d.

⁵⁷ Nazzâm'dan önce de İslam ulemasının Kur'ân'ın i'cazına dair bir fikriyata sahip oldukları izahtan varestedir. Örneğin, daha önce atıfta bulunduğumuz, Ferrâ (ö.207/822)'nın “*Me'âni'l-Kur'ân*” ve Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.209/824[?])'nın “*Mecâzu'l-Kur'ân*” isimli tefsirleri, Kur'ân'ın dil ve edebiyat yönünü esas alan tefsirler olmaları hasebiyle, İ'câzu'l-Kur'ân konusunda önemli veriler içermektedir. Ancak ilk defa Nazzâm tarafından i'caz konusunda farklı bir yaklaşım ortaya koyulmasıyla birlikte, bu alandaki çalışmalar artmaya ve bu husustaki fikirler somutlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Nazzâm'ın fikrinin, i'caz konusunun gündem oluşturmasında etkili olduğu ve bu konuda ortaya çıkacak fikirler için dolaylı da olsa bir zemin oluşturduğu yönündeki kanaati paylaşmaktayız.

⁵⁸ Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgati ve İ'câzı Üzerine*, 110.

anlaşılmaktadır.⁵⁹ Câhız'ın açmış olduğu bu yolu takiben; Ebu Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî (ö. 316/923), Ebû Zeyd el-Belhî (ö.322/934), İbnu'l-İhşîd (ö. 326/938) gibi alimler de “*Naẓmu'l-Kur'ân*” ismiyle eserler telif etmişlerdir. Aynı dönemde yine mutezile kelimcilerinden olan Muhammed b. Yezid el-Vasitî'nin (ö.306/918) “*İ'câzu'l-Kur'ân*” ismiyle telif ettiği eser, bu isimle kaleme alınmış ilk müstakil eser olması itibariyle önem arz etmektedir.⁶⁰ Ancak mezkur eserlerin hiçbirine henüz ulaşılabilmemiş değildir.

Hicrî IV. asra gelindiğinde, “*İ'câzu'l-Kur'ân*” sahasında yapılan çalışmalar artmaya başlamış ve “i'câz” kavramının terimleşme süreci tamamlanmıştır. Ebu'l-Hasen er-Rummânî (ö. 386/996)'nin “*en-Nüketu fî İ'câzi'l-Kur'ân*”; Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/999)'nin “*Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*” ve Ebu Bekir el-Bâkîllânî (ö.403/1013)'nin “*İ'câzu'l-Kur'ân*” isimli eserleri bu dönemde telif edilmiş önemli eserlerdir. Ayrıca Kâdî Abdülcebbar (ö.415/1025)'in “*Muğni*” isimli geniş kapsamlı eserinin on altıncı cildi de “*İ'câzu'l-Kur'ân*” konusuna hasredilmiş önemli bir kaynaktır.⁶¹

Hicrî V. asra gelindiğinde, ilk defa Câhız'ın ortaya koyduğu varsayılan nazım teorisini savunan ve Kur'ân'ın i'câzının, ağırlıklı olarak nazmında olduğunu ifade eden Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078-79) tarafından telif edilen “*Delâilu'l-İ'câz*” ve “*er-Risâletü's-şâfiye*” isimli eserler, bu sahada kaleme alınmış en önemli eserlerdendir. Abdülkâhir el-Cürcânî ile birlikte, İ'câz'ul-Kur'ân teriminin ortaya çıkış sürecinin tamamlandığını ve bu sahadaki ilmî tekamülün belli bir olgunluğa eriştiğini ifade etmek mümkündür.⁶²

Kur'ân'ın mucize oluşunu ifade sadedinde ortaya çıkan İ'câzu'l-Kur'ân terimi, bu dönemden sonra da ilgi çekmeye devam etmiş, konuyla ilgili pek çok eser telif edilmiş ve bugün gelinen noktada geniş bir külliyat ortaya çıkmıştır.⁶³ Bununla paralel olarak, Kur'ân'ın i'câz yönleri hususundaki yaklaşımların da çeşitlendiğini söylemek mümkündür.

⁵⁹ Bk. İbn Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.), 210; Mustafa Sâdik er-Râfî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 8. Baskı (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005), 106.

⁶⁰ İbn Nedîm, *El-Fihrist*, 245; Vasitî'nin bu eseri üzerine Abdülkâhir el-Cürcânî'nin büyük ve küçük şeklinde isimlendirilen iki adet şerh yazdığı rivayet olunmaktadır. Fakat hem Vâsitî'nin eseri, hem de Cürcânî'nin bu esere dair kaleme aldığı şerhler günümüze ulaşmamıştır. Bk. Katip Çelebi, *Keşfü'z-ẓumûn 'an esâmi'l-keutubi ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ty.), 1: 120.

⁶¹ Kâdî 'Abdülcebbar, *el-Muğni –İ'câzu'l-Kur'ân-*, (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1960), (15. Cilt). Mellifin diğer önemli bir eserinde de İ'câz'ul-Kur'ân hakkında açıklamalar mevcuttur. Bk. A.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2: 456-474.

⁶² İ'câz konusunda geçmişte yapılan çalışmaların geniş bir değerlendirmesi için bk. Abdülkerim el-Hatîb, *el-İ'câz fî dirâsâti's-sâbikîn*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1973).

⁶³ Bk. M. Tayyib Okıç, *Kur'ân-ı Kerim'in Üslûb ve Kıraati*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 1 (2. dipnot). Bu çalışmaların geniş bir listesi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 406.

2.3. Kur'ân'ın İ'câz Yönleri

Kur'ân'ın i'câzının, genel anlamda bizzat Kur'ân ifadelerinin üstünlüğünden ve telifinin mükemmelliğinden kaynaklı olduğu düşüncesi ulemanın kahir ekseriyetinin kabul ettiği bir görüştür. Bu görüşün aksine, yukarıda da kısmen değinildiği üzere, ilk defa farklı bir görüş ortaya koyan mutezili İbrahim en-Nazzam'a göre; Kur'ân'ın i'câzı, bizzat Kur'ân ifadelerinin üstünlüğünden kaynaklanmayıp, Allah (c.c)'in, muarazada bulunma kudretini insanların elinden almış olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihte bu yaklaşıma “*sarfe nazariyesi*” denilmiştir. Sarfe nazariyesinden anlaşılan şudur ki; insanların Kur'ân'a benzer bir kitap yazıp ortaya koymaları aslında mümkün olmakla beraber, Allah Te'âlâ, insanları bu fiili yerine getirmekten alıkoymuş için Kur'ân'a muarazada bulunamamaktadırlar. Eğer böyle bir alıkoyma olmasaydı, Kur'ân'ın benzerinin insanlar tarafından ortaya konulması mümkün olabilirdi. Dolayısıyla sarfe nazariyesi çerçevesinde i'caz, Kur'ân ifadelerinin üstünlüğüyle alakalı olmayıp, Kur'ân'a muarazada bulunma kudretinin insanlardan alınmış olmasıyla alakalıdır. Neticede bu yaklaşım, Kur'ân ifadelerinin beşer kelimelerden üstün bir özelliğe sahip olmadığını ifade etmiş olmaktadır. Bu görüş, ulemanın çoğunluğu tarafından değişik yönleriyle eleştiri konusu yapılmıştır. Dahası bu eleştiriler, hemen her mezhepten âlim tarafından dillendirilmiş olmaları itibarıyla, mezhepler üstü ortak bir payda olarak değerlendirilebilir.

Sarfe nazariyesine yöneltilen en önemli eleştiri, bu görüşün tehdî ayetlerinin mantığıyla çelişik olduğu şeklindedir. Zira bir işi yapma konusunda iradesi elinden alınmış birisine, o işi yapamayacağına dair meydan okumak mantık çerçevesinde izah edilebilir bir durum değildir. Bu ve benzeri itirazlar, mutezile mezhebi de dahil olmak üzere, her devirde farklı mezheplere mensup alimler tarafından dile getirilmiştir.⁶⁴

Sarfe nazariyesine karşı, Kur'ân'ın benzerinin getirilmesi mümkün olmayacak üstünlükte dil ve üslup özelliklerine sahip olduğunu ifade eden “*nazım teorisi*” ortaya konulmuştur. Nazım teorisini, İbrahim en-Nazzâm'ın da talebelerinden olan, Arap edebiyatının en önemli isimlerinden ünlü mutezili kelamcı 'Amr b. Bahr el-Câhız'ın ilk defa

⁶⁴ Bu itirazı, Mutezilenin en meşhurlarından olan Kâdi 'Abdülcebbar'ın eserinde de bulabilmek mümkündür. Bk. Kâdi 'Abdülcebbar, *el-Muğni*, 16: 322-323. Ayrıca bk. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, 23; Zerkeşî, *el-Burbân*, 2: 94 v.d. Sarfe nazariyesine yöneltilen pek çok itiraz ehline malum olduğu için, daha fazla ayrıntıya girmeye gerek duyulmamıştır. Detaylı bilgi için bk. Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'câzi Üzerine*, 129-135.

ortaya koyduğu kabul edilir.⁶⁵ Bu yaklaşıma göre Kur’ân, Arap dilinin alışlageldik ifade özellikleri olan şiir ve nesirden farklı bir üslup ortaya koymuştur. Bu çerçevede Kur’ân, ne tam bir şiir ne de tam bir nesir olmadığı halde, manaları en kusursuz şekilde anlatacak kelimelerin eşsiz bir insicamla bir araya geldiği farklı bir üslubla muhataplarının dikkatlerini celbetmiştir. İlk muhatap kitlesi itibariyle, söz söyleme sanatının en ileri bir seviyede olduğu ve bu konuda maharetli olanların büyük saygı gördüğü, hatta bu alanda yapılan yarışmaların ilgi odağı haline geldiği bir topluma nazil olan Kur’ân, henüz yeni nazil olmaya başladığı andan itibaren eşsiz üslubuyla dikkat çekmiş, söz üstatlarını kendisine hayran bırakmıştır. Çokları bu eşsiz üslubun çekim kuvvetiyle iman ederken, iman etmemekte ısrar edenler de Kur’ân’ın üstün ve eşsiz üslubu karşısındaki çaresizliklerini itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bu cümleden olmak üzere, Kur’ân ve Hz. Peygamber hakkında yapmış oldukları sihirci/sihir ve büyücü/büyü gibi benzetmeler, bir çaresizliğin ifadesi olarak tercüme edilebilir.⁶⁶

İşte Kur’ân’da, Arap dilinin kuralları ihlal edilmeksizin, o dilin anlatım sanatlarının en üstün düzeyde kullanılması ve bu yapılırken de manaları kusursuz şekilde ifade edecek kelimelerin en uygun biçimde yerli yerine oturması, onun ilahi kaynaklı mucize bir kelimeler olduğunu göstergesidir. Herhangi bir beşer tarafından telif edilen bir eserde, ne kadar zengin bir kelime hazinesi kullanılırsa kullanılsın, beşerin sınırlı idrakinin ihata ettiği çerçevenin dışına çıkmak mümkün değildir. Ancak Kur’ân ifadeleri ele alındığında; bir durumu anlatmak için kullanılacak kelimelerin, adeta sonsuz sayıdaki kelime içerisinden, anlatılan duruma en uygun olacak şekilde seçildiğini hissetmek mümkündür.⁶⁷

Nazım teorisini savunanlara göre i’câz, tek tek kelimelerin özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. İ’câz, kelimelerin mükemmel bir insicamla yan yana gelmesinde, yani

⁶⁵ Subhi es-Salih, *Kur’ân ilimleri*, çev. M. Said Şimşek, (Konya: Hibaş Yayınları, ty.), 250. Yavuz, “İ’câzu’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 404.

⁶⁶ Velid b. Muğire ile ilgili nakledilen rivayet, cahiliye müşriklerinden söz söyleme sanatında mahir olanların, Kur’ân karşısında nasıl biçare kaldıklarının açık bir göstergesi olmuştur. Nitekim cahiliye Arapları içerisinde söz söyleme sanatında en ileri gelenlerden biri olan Velid b. Muğire, bu sahadaki tecrübesiyle Kur’ân’ın ilahi kaynaklı olduğunu fark etmiş, ancak buna rağmen, sosyolojik baskı sebebiyle Kur’ân’ın etkili bir sihir olduğunu ifade ederek iman etmektan imtina etmiştir. İlgili rivayet için bk. Ebûbeker Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilu’n-Nübüvve*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1988), 2: 198-199. Bu olayın akabinde; “*Tek olarak yaratıp, kendisine geniş servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim, kendisi için (nimetleri önüne) serdikçe serdiğim o kimseyi bana bırak!..... Kabrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kabrolası nasıl ölçtü biçti! Sonra (Kur’ân hakkında) derin derin düşündü. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: ‘Bu ancak nakledile gelen bir sibirdir. Bu, ancak insan sözüdür.’ Ben onu Sekar’a (cebenneme) sokacağım...*” mealindeki ayetler nazil olmuştur. Bk. Müddessir, 74/11-30 v.d.

⁶⁷ Bk. Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilu’l-İ’câz*, çev. Osman Güman, (İstanbul: Litera Yayınları, 2008), 52.

söz diziminde/nazımında aranmalıdır.⁶⁸ Bu sebeple nazım teorisini savunanlar, Kur'ân'dan bir kelime çıkarılacak olsa, söz dizimindeki ahengin sarsılacağını ve dil kurallarının ihlal edileceğini ifade etmişlerdir.⁶⁹ Nazım teorisini savunanların başında gelen Cürçânî (ö. 471/1078?), “*Delâilu'l-İ'câz*” isimli eserinde bu hususa dair çarpıcı örnekler zikretmiştir.⁷⁰ Nazım teorisi geniş bir kabul görmekle beraber, “Arapça bilmeyen ve mukayesede bulunacak seviyede onun edebiyatına vakıf olmayanlar için tek başına bir kanıt oluşturamayacağı gerekçesiyle eleştirilmiştir.”⁷¹

Kur'ân'ın i'caz yönlerinden bir diğeri de teşri'i ve telifi ile alakalı olduğu ifade edilmiştir. Yirmi üç seneyi aşkın bir zaman dilimi içerisinde, nüzul ortamında vuku bulan olaylarla münasebet içerisinde peyderpey indirilmiş olmasına rağmen Kur'ân'da, herhangi bir tenakuzun, gereksiz tekrarların veya metnin bütünlüğünü bozacak herhangi bir uyumsuzluğun bulunmaması onun i'caz yönlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.⁷² Bu çerçevede Kur'ân'ın i'câzının, onun telifinde aranması gerektiğini ifade eden alimler olmuştur.⁷³ Buna göre, Kur'ân'ın sure ve ayetleri arasındaki mükemmel insicam ve bir kısmıyla mahdûd olmayıp genele şamil olan etkileyici üslup, onun beşer takatının fevkinde bir eser olduğunu açıkça göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, teşri'i itibarıyla de mükemmel ve mucizevidir. Kur'ân'ın getirmiş olduğu düsturlar ferdi ve içtimâî hayatı mükemmel bir şekilde tanzim etmekte, bu anlamda hiçbir çelişkiyi ve noksanlığı muhtevasında barındırmamaktadır. “Kur'ân'ın dini öğretisi, bir taraftan ontolojik açıdan makul olup, insanın zihnini ve gönlünü rahatlatan bir mahiyet arz ederken,”⁷⁴ diğer taraftan her zaman ve mekana uygun düşen kuşatıcı prensipler ile de içtimâî hayatı kusursuz olarak tanzim etmektedir. Beşer mahsulü olan hiçbir öğretinin, felsefî ekol ya da din iddiasının, tutarsızlık veya noksanlıktan tamamen arı olduğunu, insan psikolojisini her yönüyle kuşatıp beslediğini ve toplumsal hayattaki nizamı kusursuz olarak temin ettiğini iddia etmek mümkün değildir. İnsanlık tarihi bu anlamdaki kusurlu örneklerle doludur.⁷⁵ Fakat Kur'ân, her devirde, insanın maddî ve manevî yönünü tam bir itminana

⁶⁸ Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 55-57.

⁶⁹ Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 404.

⁷⁰ Örnek olarak Hûd 11/44 ayeti çerçevesinde yapılan izahat için bk., Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 56-57.

⁷¹ Yavuz, “a.g.m.”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXI/404.

⁷² (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) “Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.” Nisâ, 4/82.

⁷³ Örnek olarak bk. Reşid Rıza - Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 1: 205-206.

⁷⁴ Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 405.

⁷⁵ Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 207.

eriştirecek evrensel ilkelerle beslemiş, dünya ve ahiret saadetini temin edecek yolun taşlarını kusursuz olarak döşemiştir. Bu durum, Kur'ân'ın teşri'inin ilahi kaynaklı olduğunun göstergesidir. İşte beşer takatinin güç yetiremeyeceği bu aşkın özellik, Kur'ân'ın i'caz yönlerinden birisi olarak değerlendirilmiştir.⁷⁶

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden bir diğeri de geçmiş⁷⁷ ve geleceğe dair gayb bilgisini içermesi ve özellikle geleceğe dair verilen bilgilerin haber verildiği şekilde vuku bulmuş olmasıdır. “Kur'ân'ın tahrif edilemeyeceği,⁷⁸ Rumların İranlılarla yapacağı savaşı kazanacağı,⁷⁹ Hz. Peygamber'in düşmanlarına karşı korunmuş olduğu,⁸⁰ hicretten sonra yakın bir zamanda müşriklere karşı (Bedir muharebesinde) bir zafer kazanılacağı⁸¹ ve mü'minlerin Mescid-i Haram'a girip Mekke'yi fethedecekleri⁸² önceden haber verilmiş ve zaman içerisinde de bu olaylar haber verildiği gibi vuku bulmuştur.”⁸³ Hiç şüphesiz bu, ilmiyle her şeyi kuşatmış olan Allah Te'âlâ'dan başkasının yapabileceği bir şey değildir. Bu realiteden hareketle Kur'ân'ın beşer mahsulü olmadığı, ilahi kaynaklı bir mucize olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisinin de gâipten haber vermesi olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴ Ancak, Kur'ân'daki tehdidin, sadece gayb bilgisi bulunan kısımlarla sınırlı olmayıp, Kur'ân'ın tamamını kapsayacak şekilde yapıldığını ifade eden ve Kur'ân'ın her suresinde gayb bilgisi bulunmadığı gerekçesiyle, bu i'câz türünün Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri olamayacağını savunanlar da olmuştur.⁸⁵ Bu itiraza karşılık, Kur'ân'ın her suresinde gayba ait haberlerin bulunmayışının, mevzu bahis gayb haberlerini

⁷⁶ Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 207-210.

⁷⁷ Hz. Peygamber, hem kendisinin ümmî olması, hem de ümmî bir toplumda yetişmesi hasebiyle geçmiş peygamberlerin kıssalarından haberdar olup, bunları metne dönüştürebilecek bir birikime sahip değildi. Dolayısıyla nüzul vasatında, Kur'ân'da anlatılan geçmiş peygamberlerin kıssaları da gaybî bilgi mahiyetindedir. Nitekim bu hususa açıkça işaret eden ayetlerde şöyle buyurulmaktadır: “*Bunlar sana bildirdiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. Bu konuda tartışırken de yanlarında değildin.*” (Bk. Âl-i İmrân, 3/44). “*İşte bunlar (Yusuf kıssası) sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin...*” (Hûd, 11/49).

⁷⁸ Hicr, 15/9.

⁷⁹ Rûm, 30/1-5.

⁸⁰ Mâide, 5/67. Bu ayet nazil olduktan sonra Hz. Peygamberin, daha önce bulundurduğu bekçileri salıverdiğine dair rivayet için bk. Tirmîzî, “*Tefsîru'l-Kur'ân*”, 6.

⁸¹ Nûr, 24/55; Kamer, 54/44-45.

⁸² Fetih, 48/27; Nasr, 110/1-3.

⁸³ Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 204; Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 405.

⁸⁴ Örnek olarak bk. Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 48; Kâdî 'Abdülcebbar, *Muğni*, 16: 234; Abduh-Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 204. Gaybî bilginin Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri olduğunu savunanlardan biri de ismi “sarfe nazariyesi” ile özdeşleşmiş olan İbrâhîm en-Nazzâm'dır. Ancak o sarfe nazariyesini ortaya attıktan sonra bu görüşünü de “sarfe” çerçevesinde temellendirmiştir. Bk. Hacımuftuoğlu, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'câzu Üzerine*, 134; Arpa, “İ'câzu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, 93.

⁸⁵ Klasik kaynaklardaki yaklaşımların aksine günümüzde, gaybî bilginin Kur'ân'ın i'câzu ile alakasının olmayacağını ifade eden yaklaşımları görebilmek mümkündür. Örnek olarak bk. Arpa, “İ'câzu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, 93.

ve bu tür haberleri vermenin insan kudretinin dışında olduğu gerçeğini ortadan kaldırmayacağı ifade edilmiş ve söz konusu itiraz geçersiz sayılmıştır.⁸⁶ Bu noktada dikkat çekici bir hususu da ifade etmekte fayda görmekteyiz. Kur'ân'daki tehdî ayetlerinin bir kısmında geleceği de kuşatan ifadelerle Kur'ân'ın bir benzerinin getirilemeyeceği vurgulanmıştır.⁸⁷ Zürkânî'nin ifadeleriyle; bu da bir nevi gayb bilgisidir.⁸⁸ Dolayısıyla bizzat tehdî ayetlerinde dahi gaybi bilgiyi yakalayabiliyor olmamız, Kur'ân'da gaybi bilginin varlığına ve Kur'ân'ın i'caz yönlerinden biri olduğuna dair bir fikir vermektedir.

Kur'ân'da gaybî bilginin bulunduğu açıktır. Ancak bunun, Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi olarak değerlendirilmesi noktasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Kur'ân'ın i'cazını sadece gaybî bilginin varlığına bağlamanın yeterli bir yaklaşım olmayacağı kanaatini paylaşmaktayız. Ulemanın kahir ekseriyeti de böyle düşünmektedir.⁸⁹ Ancak, insan bilgisinin ve takatinin erişemeyeceği bir nokta olan gayb bilgisinin Kur'ân'daki varlığı da yadsınamaz bir gerçektir. Şu halde gaybî bilgiyi i'caz vecihlerinden biri olması noktasında toptan reddetmek yerine,⁹⁰ Kur'ân'ın i'caz vecihlerinden biri olarak kabul etmek en doğrusudur.

Diğer taraftan gaip haber verme hususu, mucize çeşitleri içerisinde, haberi mucize kapsamında değerlendirilmektedir.⁹¹ Bu bağlamda Kur'ân'da yer alan bu kabil bilgilerin mucizeye taalluk ettiği açıkken, bu noktayı i'caz vecihleri içerisinde görmeyip, yok hükmünde kabul etmek bizce makul değildir. Dahası gaybî bilginin bir i'caz türü olarak kabul edilmesinin, Kur'ân'ın i'cazının anlaşılmasında, özellikle Arap diline vakıf olamayan ve bu yüzden Kur'ân ifadelerinin üstünlüğünü, belâgat ve fesahatini tespit imkanı bulunmayan Kur'ân muhatapları için kolaylık teşkil ettiği de söylenebilir. Bu çerçevede gaybî bilginin bir i'caz türü olarak değerlendirilmesi, Kur'ân'ın i'cazına evrensel bir boyut katmış olacaktır⁹² ki bunun da Kur'ân'ın tüm zamanlara hitap etme ve evrensellik iddiasına uygunluk arz edeceği aşikârdır.

Kur'ân'da haber verilen gaybî bilginin, tehdidin kapsamı gerekçe gösterilerek bir i'caz yönü olamayacağının ifade edilmesi, kanaatimizce gaybî bilginin nübüvve delil teşkil

⁸⁶ Bk. Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 204-205.

⁸⁷ Bk. Bakara, 2/24; İsrâ, 17/88.

⁸⁸ Zürkânî, *Menâbilu'l-İrfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995), 2: 289.

⁸⁹ Örneğin Hattâbî, gaybi bilgiyi Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri olarak kabul etmekle beraber, yukarıda bahsi geçen gerekçe dolayısıyla, Kur'ân'ın bu yönünün, onun i'cazını açıklamada tek başına yeterli olmayacağını ifade etmiştir. Bk. el-Hattâbî, *Beyanu İ'câzi'l-Kur'ân*, 23-24.

⁹⁰ Örnek olarak bk. Arpa, "İ'câzu'l-Kur'ân Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", 93.

⁹¹ Bilgi için bk. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nubu'vve*, 27.

⁹² Öztürk, *Kur'ân Dili ve Retoriği*, 154.

ettiği noktasını da ihmal eden bir yaklaşımdır. Hak peygamber olduğunu ve vahiy aldığı iddia eden birisi için bu kabil gayb haberlerinin, yine vahiy yoluyla muhatap kitleye iletilmesi ve bu haberlerin aynen vuku bulması, şüphesiz önce peygamberin, sonra da naklettiği vahyin ilahi kaynaklı olduğuna delalet eden açık bir mucizedir.⁹³ Nitekim İ'câzu'l-Kur'ân konusunda en farklı görüşü ileri süren Nazzâm da bu noktaya dikkat çekerek, Kur'ân'daki gayb bilgisinin, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlayan bir mucize olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

Başta Hz. İsa olmak üzere diğer bazı peygamberlere de gaip haber verme türünden mucizeler bahsedilmiş ve bunlar Kur'ân'da zikredilmiştir. Dolayısıyla gaybî bilginin varlığı ve nübüvete delaleti Kur'ânî bir realite olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın mübelliği Hz. Peygamberin nübüvvetinin sıhhati ile tebliğ ettiği Kur'ân'ın sıhhati arasında sıkı bir bağ olduğu muhakkaktır. Bu bağ göz önünde bulundurulduğunda, gaybî bilginin, bir bakıma Hz. Peygamberin nübüvvetini de tasdik etmesi cihetiyle, Kur'ân'ın bütünüyle alakalı olduğu söylenebilir. Kanaatimiz odur ki; birbirini tamamlayan bütünün parçaları olarak değerlendirebileceğimiz bu istidlal bağlamını, tehdî ayetlerinin kapsamını gerekçe göstererek yok saymak ya da önemsiz addetmek eksik bir yaklaşım olacaktır.

Kur'ân'ın i'caz yönlerinden bir diğeri de özellikle son yüzyılda ihtimamla üzerinde durulan ve çokça ilgi çekmiş olan “ilmî i'caz” telakkisidir.⁹⁵ Buna göre Kur'ân'da; özellikle yeryüzünün insanın yaşayabileceği şekilde yaratılışı,⁹⁶ göğün yükseltilmesi ve yedi tabaka halinde yaratılışı,⁹⁷ rüzgar ve bulutların sevki ile küre-i arzı hayat veren yağmurun yağdırılışı,⁹⁸ güneş, ay ve dünyanın yörüngesel işleyişi,⁹⁹ denizde yan yana gelen tatlı ve tuzlu

⁹³ Benzer bir ifade için bk. Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 204-205.

⁹⁴ Ebu'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât, *Kitâbu'l-intisâr*, thk. H. Nyberg, (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1925), 28.

⁹⁵ Zerkeşi, *el-Burbân*, 2: 106; Zürcânî, *Menâbilu'l-İrfân*, 2: 275; Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 210. İlmî i'caz fikrinden beslenen ve bu çerçevede şekillenen “bilimsel tefsir” metodunu bilimin hızlı bir şekilde gelişim gösterdiği modern dönemden daha eski dönemlere dayandırıp Gazzâlî'ye kadar götüren yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşım büsbütün yanlış değildir. Fakat Gazali ve Fahreddin Râzî gibi ulemanın beslendiği bilimsel bilgi, Helenistik medeniyetten transfer edilen felsefe temelli soyut bilgiden ibaret olduğu için, bilimsel tefsirin, bilim alanındaki somut gelişmelerin ortaya çıktığı Rönesans sonrasında tam anlamına kavuştuğunu, en azından pratik bir olgu olarak şekillenmesinin büyük ölçüde bu dönemde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bk. İbrahim Hilmi Karlı, “Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Diyanet İlmî Dergî –Kur'ân Özel Sayısı-*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 440. Ayrıca bk. Celal Kırcı, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, 5. Baskı (İstanbul ul: Marifet Yayınları ty.), 65 v.d.

⁹⁶ Fussilet, 41/11-12; Rahmân, 55/10-13

⁹⁷ Fussilet, 41/12; Rahmân, 55/7; Mülk 67/3-4.

⁹⁸ Nûr, 24/43; Rûm 30/48.

⁹⁹ Enbiya 21/33; Yâsîn 36/38-40; Rahmân, 55/5 v.b.

suyun birbirine karışmaması,¹⁰⁰ insanın yaratılışı ve gelişimine dair verilen bilgiler,¹⁰¹ canlı varlıkların eşler halinde yaratılması,¹⁰² bitkilerdeki tozlaşma,¹⁰³ yükseklik arttıkça oksijenin azalması¹⁰⁴ ve yer kürenin atmosferle çevrili olması ve genişlemesi¹⁰⁵ vb. konularda verilen bilgiler,¹⁰⁶ modern bilimin deney ve gözlem yoluyla ulaştığı bilimsel verilere uygunluk arz etmektedir.¹⁰⁷ Bilim ve teknolojinin henüz gelişmediği bir dönemde ortaya konulan bu bilgilerin, modern çağın ileri teknolojisinin mahsulü olan bilgilerle çelişmemesi, Kur'ân'ın ilahi kaynaklı olduğunun ispatı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın, gerek doğrudan, gerekse de atıf yoluyla ifade ettiği bu kabil bilgiler, onun i'caz yönlerinden biri olarak dile getirilmiştir.¹⁰⁸

Batıda göz kamaştırıcı bir şekilde gelişim gösteren bilimin, fikrî plandaki derin etkileri neticesinde ortaya çıkan din-bilim çatışması bilinen bir husustur. Kilise ile bilimsel düşünce arasında yaşanan bu kavganın, İslam dünyasına da yansımaları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Batı dünyasındaki, düşünmeye ve bilgiye kapı aralamayan dogmatik din anlayışından farklı olarak Kur'ân'ın; realiteyle, mantıkla ve bilimin sunduğu verilerle çelişmiyor olduğunu ispatlamak düşüncesinden hareketle İslam uleması, Kur'ân'ın bilimsel yorumuna, özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, sürekli artan bir şekilde rağbet göstermiştir. İşte Kur'ân'ın bilimsel veriler ışığında yorumlanması düşüncesini besleyen temel dinamiklerden bir tanesi de “ilmî i'caz”dır.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Rahmân, 55/19-20.

¹⁰¹ Hacc, 22/5; Mü'minûn, 23/12-14 v.b.

¹⁰² Ra'd, 13/3; Tâhâ 20/53, Yâsîn 36/36. Bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3. Baskı İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 4: 2957

¹⁰³ Hicr, 15/22; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5: 3054.

¹⁰⁴ En'âm, 6/125.

¹⁰⁵ Zâriyât, 51/47.

¹⁰⁶ Modern dönemde bilimsel tefsire örneklik teşkil edebilecek ilk tam tefsir, Tantavî Cevheri (1862-1940) tarafından telif edilen, “*el-Cevâbir fî Tefsîri'l-Kur'ân*” isimli eserdir. Tantavî, müspet ilimlerle ilgili Kur'ân'da 750 kadar ayet bulunduğunu ifade etmiştir. Bk. Tantavî Cevherî, *el-Cevâbir fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1350h./1931), 1: 7. Yukarıdaki ayetlere benzer örnekleri ele alan geniş kapsamlı diğer çalışmalara örnek olarak bk. Râgıb Zağlul-Muhammed en-Neccâr, *Min Âyâtî İ'câzi'l-İlmî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005); Seyyid el-Cümeylî, *el-İ'câzu'l-İlmî fî'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Vesam, 1992).

¹⁰⁷ İsmail Karaçam, *En Büyükle Mucize –Kur'ân-ı Kerîm'in İlmî ve Edebî Sırları-*, (İstanbul :Yeni Şafak, 2005), 398.

¹⁰⁸ Zerkeşi, *el-Burbân*, 2: 106; Zürkânî, *Menâbilu'l-İrfân*, 2: 275 v.d.; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4: 2957, 5: 3355-3356.

¹⁰⁹ Bu noktada konumuz açısından ilmî i'caz ile bilimsel tefsirin arasını tefrik etmekte yarar görmekteyiz. Kısaca ifade etmek gerekirse bilimsel/ilmî tefsir; “*Kur'ân metninde, ilmî istılabları bâkîm kâlan ve muhtelif ilimleri ve felsefî görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bir tefsirdir.*” Emin el-Hülî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, (Ankara: Kur'ân Kitaplığı, 2001), 43. Kur'ân ayetleri ile bilimsel veriler arasında bir uyuma bulunduğu noktasından hareketle, bilimin sunduğu bilgilerin, Kur'ân tefsirinde başvuru kaynağı, hatta referans kabul edilmesi ve bu metotla Kur'ân'ın yorumlanması şeklinde anlayabileceğimiz bilimsel tefsir metodunun yanlışlığı veya doğruluğu özellikle son dönemde revaç bulmuş bir tartışma konusudur. Bu husus, bizim çalışmamızı doğrudan ilgilendirmemektedir. İlmî i'caz konusu ise; Kur'ân'ın nazil olduğu

İlmî i'cazın varlığı bizce açık olmakla beraber, bu noktadan hareketle gelişen “bilimsel tefsir” metodu çerçevesinde, bazı zorlama Kur’ân yorumlarının ortaya çıktığı aşımımızın bir gerçeğidir.¹¹⁰ Hatta bu kabil yorumların, Kur’ân’da anlatılan bazı olağanüstü hadiselerin tevili için de kullanıldığını görmek mümkündür.¹¹¹ Kanaatimiz odur ki; Kur’ân’ın anlaşılmasında bilimsel verilerden istifade etmek gereklidir.¹¹² Zaten tarihsel bir varlık olarak insanın zihnî alt yapısının, içinde bulunduğu toplumun ve zamanın şartları doğrultusunda gayri ihtiyari olarak az veya çok şekilleneceği sosyolojik bir gerçekliktir. Bu çerçevede günümüz insanının, Kur’ân’ı anlamaya ve yorumlamaya çalışırken, bilimsel verilerden tamamen izole bir şekilde Kur’ân’a yaklaşması neredeyse imkansızdır. Ancak bilimsel verileri mutlak referans kabul ederek Kur’ân’a yaklaşılması ve bir anlamda bilimin Kur’ân’a dayatılması ya da ondan bilimsel veriler çıkarmak için Kur’ân’ın bağlamını yok sayacak yorumlara başvurulması bundan farklıdır. Bilimsel tefsirin en çok eleştirilen noktaları da bu tür yaklaşımlarla alakalıdır.¹¹³ Bu hususta altı çizilmesi gereken en önemli nokta; Kur’ân’ın

---

dönem itibariyle, ulaşılabilecek olmayan özellikle yaratılış ve tabiata dair bilgilerin Kur’ân’da ifade ediliyor olmasından hareketle, Kur’ân’ın ilahi kaynaklı olduğunu ifade etmede kullanılan bir istidlal yöntemidir. Bu istidlal metodunda da bilimin sunduğu verilerin göz önünde bulundurulması söz konusudur. Ancak bu verilerin Kur’ân’ı yorumlamada bir araç veya referans olarak kullanılması i'caz araştırmalarından çok, tefsir ile ilgili bir husustur. Bu çerçevede bilimsel tefsir ile ilgili tartışmalara değinmek, çalışmamızın sınırlarını aşan bir noktayı ifade ettiği için bu tartışmalara sadece kısa atıflarda bulunmakla yetineceğiz. Bu hususta geniş bilgi için bk. Celal Kırcı, *Kur’ân ve Fen Bilimleri*, 5. Baskı (İstanbul: Marifet Yayınları, ty.); Süleyman Gezer, *Kur’ân’ın Bilimsel Yorumu-Bir Zihniyet Tablî-i-*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009).

¹¹⁰ İlmî i'caza dair yapılan araştırmaların ve bu çerçevede gelişen “bilimsel tefsir” çalışmalarının bazılarında, Kur’ân’da yer alan bilimsel bilgi kabilindeki verilerin, Allah ve ahiret inancını tesis etmede bir araç olarak kullanıldığı gerçeğinin göz ardı edildiğini görmek mümkündür. Örnek olarak bk. Salih Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur’ân-ı Kerim’in Meal Tefsiri*, (İstanbul: 2001 Yayınları, 2001).

¹¹¹ Örneğin Muhammed Esed, denizin yarılması hadisesini, süratle vuku bulan med-cezir olayı ile izaha çalışmıştır. Bk. Esed, *Kur’ân Mesajı*, 749-750. Bu yaklaşıma örnek olarak Abduh, “Fîl” suresinin tefsirinde, ebâbil kuşlarının taşları atması ve Ebrehe’nin ordusunun dağılması/helak edilmesi hadisesini yorumlarken, vuku bulan olayları bilimsel sebepler çerçevesinde açıklama maksadı ve gayretiyle, kuşların attığı maddelerin belli mikropları içerdiğini, söz konusu mikropların çiçek hastalığına sebebiyet verdiğini, neticede de Ebrehe’nin ordusunun çiçek hastalığı yüzünden dağıldığını ifade etmiştir. Mezkûr yaklaşımı, son yüzyılın en önemli müfessirlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır sert bir biçimde eleştirmekte, Abduh’un anlatımının dayandığı rivayetlerin son derece zayıf olduğundan bahsetmekte ve neticede de Abduh’un, harikulade bir olayı sıradan bir olay konumuna indirgeme gayreti içerisinde olmakla açık bir hata yaptığını ifade etmektedir. Bk. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9: 143-159. Bu hususun günümüzde akademik camiada da dillendirilmeye devam ettiğini söylemek mümkündür. Bk., Musa Bağcı, “Hikmet Zeyveli’nin, “Kur’ân ve Kur’ân Dışı Rivayetlerde Mucize” isimli tebliğinin müzakeresi”, *Din Dilinde Mucize*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2015), 164.

¹¹² Elmalılı, bilimsel tefsir metodunda ifrat ve tefrit noktalarından uzak bir yaklaşımın nasıl olabileceğini uygulamalı olarak ortaya koymakta ve bizce bu hususta önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Bu bağlamdaki bir değerlendirmeye bk. Recep Orhan Özel, “Elmalılı’nın Bilimsel Tefsir Anlayışı”, *Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, (İstanbul: Erkam Matbaası, 2013), 549-571 krş. Mesut Okumuş, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın İlmî Tefsir Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 51/3 (2015):79-103. Ayrıca bk. Halis Albayrak, “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsir Anlayışı”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 152-168.

¹¹³ Bilimsel tefsiri çeşitli yönleriyle ilk eleştirenlerin başında Şâtıbî (ö. 790/1388) gelmektedir. Bk. Ebû İshak Musa b. İbrahim eş-Şâtıbî,, *el-Muvâfakât*, (Kahire: Dâru İbn Affân, 1997), 2: 113-114, 130. Şâtıbî’nin

bu kabil bilgileri ilmî bir gaye ile değil, Allah ve ahiret inancını tesis etmek için bir vesile olarak dile getirdiği ve bu çerçevede sık sık muhataplarını kevnî deliller üzerinde düşünmeye davet etmek suretiyle hakikate ulaştırmaya çalıştığıdır.¹¹⁴

Kur'ân'ın muhtevasına dair dile getirdiğimiz bu i'caz yönlerinin dışında; ümmî bir peygamberin elinde¹¹⁵ harikulade ilmî ve edebî derinliğe sahip bir şekilde tezahür etmesi,¹¹⁶ kıyamete kadar baki kalacak olması ve bu çerçevede bizzat Allah tarafından muhafaza edileceğinin garanti altına alınması,¹¹⁷ bununla bağlantılı olarak yazı ile kaydetme imkanının son derece sınırlı olduğu bir dönemde en üstün bir hassasiyetle kayıt altına alınarak nakledilmesi ve yazı ile nakil yolunun, dilden dile, nesilden nesile tevarüs eden şifahi yollarla desteklenmesi suretiyle en ufak bir tahriften âri bir şekilde günümüze kadar ulaşmış olması,¹¹⁸ Kur'ân'ın ilahi kaynaklı mucize bir kelim olduğu kanıtı sayılabilecek delillerdir.¹¹⁹

SONUÇ

Kur'ân, ulemanın da ittifak ettiği üzere mucize bir kelimdir. Tarih boyunca İslam uleması, farklı icaz vecihleri üzerinden meseleye yaklaşmış olsa da netice olarak, Kur'ân'ın en büyük mucize olduğu görüşünü benimsemiştir. Bu bağlamda Kur'ân'ın i'caz yönleri, pek çok kapsamlı çalışmada etraflıca dile getirilmiş ve detaylı fikrî mütalaalar serdedilmiştir. Bu sebeple tekrara düşmemek adına bu husustaki yaklaşımları özet bir şekilde dile getirmeye çalıştık. Bu bilgiler ışığında, Kur'ân'ın muhtevasıyla ilgili yukarıda değinilen i'caz vecihleri içerisinde, farklı dönemlerde, farklı sâiklere bağlı olarak ön plana çıkanlar olmuşsa da bu i'caz vecihlerinden her biri, Kur'ân'ın ilahi kaynaklı olduğunun anlaşılmasında bir araç vazifesi görmüştür. Bu bağlamda Kur'ân'ın i'caz vecihlerindeki çeşitlilik, bir karmaşa yaratmak şöyle dursun, farklı dile, farklı anlayış ve idrake sahip mü'minler için adeta bir

---

eleştirileri, ilk muhatap kitlesinin bilgisinin bulunmadığı bir hususun Kur'ân'da bulunamayacağı yönündedir. “Şatbî bu eleştirisiyle, Kur'ân'ın içeriğini indirdiği toplumun bilgi düzeyine indirgeyip o dönemle sınırlı tutmakta ve Kur'ân'ın evrenselliğini de burada aramaktadır ki bu da doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.” Şehmus Demir, “Kur'ân'ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme”, *Tefsîre Akademik Yaklaşımlar-I*, (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 281. Yakın dönemde de bu eleştiriyi dile getirenlerin başında Zehebî gelmektedir. Bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrîn*, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2000), 2: 359.

¹¹⁴ Örnek olarak bk. Tahâ, 20/114, Nisa, 4/82; Âl-i İmrân, 3/191; Kâf, 50/8; A'raf, 7/185; Gâşiye, 88/17; Yunus, 10/101; Fussilet, 41/10-12; Muhammed, 47/24; Cuma, 62/5; A'lâ, 87/1-3.

¹¹⁵ A'râf, 7/157.

¹¹⁶ Bk. Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 194.

¹¹⁷ Hicr, 15/9.

¹¹⁸ Örneğin Reşid Rıza, dünyanın dört bir yanında Kur'ân hafızlarının bulunmasını, Kur'ân'ın i'câzı noktasında delil saymıştır. Bk. Rıza-Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*, 1: 198.

¹¹⁹ Kur'ân'ın bu yönüyle ilgili delillere sosyolojik deliller de denilmiştir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 405-406.

açılım sağlamıştır. Bu çerçevede pek çok farklılıklara sahip olduğu halde, aynı Kur'ân'a iman eden mü'minler, onun i'caz vecihlerinin herhangi birinden yola çıkarak, Kur'ân'ın ilahi kaynaklı bir kitap olduğunu idrak etme imkânına sahip olabilmıştır ve olabilecektir. Bu çerçevede Kur'ân'ın i'cazı hususundaki bu zenginlik, onun, asırları ve farklılıkları aşan evrensellik iddiasıyla da tam bir uyum arz etmektedir. Bu durum Kur'ân'ı yaşayan bir mucize haline getirmektedir ki son peygamberin en önemli mucizesinin böyle bir hüviyete sahip olması mucize konusunda dile getirmeye çalıştığımız sünnetullah eksenli değerlendirmemizi destekler mahiyettedir. Zira çalışmamızın başından itibaren ifade etmeye çalıştığımız üzere mucize konusunda ilk dikkat çeken sünnetullah kaidesi, her peygamberin mucizesinin, kendi döneminin revaç bulmuş hususlarıyla alakalı olmasıdır. Bu çerçevede ilk muhatap kitlesi itibariyle fesahat ve belağat alanında ilerlemiş olan bir topluma, dil harikası olan Kur'ân ile meydan okunması, söz konusu sünnetullah ilkesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ancak bunun ötesinde son vahiy olarak Kur'ân'ın, her dönemin insanına hitap eden bir i'caz zenginliğine sahip olması, mucize konusundaki mezkûr sünnetullah ilkesinin işlerliğini ifade etmektedir. Genel anlamda sünnetullah hakkındaki ayetlerde sıkça karşılaşılan; “Allah'ın sünnetinde bir değişim ve dönüşüm olmadığı” yönündeki ifadelerden hareketle, genel karakteristiği itibariyle sünnetullahın, bir devirde başlayıp belli bir dönemde sonlanacak bir şey olmadığı, daima yürürlükte olan ilahi yasalar olduğu değerlendirilebilir. Nübüvvet silsilesinin son halkası olan Hz. Peygamber'e, her devre hitap eden ve bu anlamda yaşayan mucize olan Kur'ân'ın bahşedilmesi, mucize konusundaki sünnetullahın, Kur'ân mucizesi ile birlikte işlerliğini korumakta olduğu yönündeki değerlendirmemiz, sünnetullahın bu genel karakteristiğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed-Rıza, Reşid. *Tefsîru'l-Menâr*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Abduh, Muhammed. *Fatıha Sûresi ve 'Amme Cüzü Tefsiri*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2012.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Albayrak, Halis. "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı". *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Âmidî, Seyfuddîn. *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Vesâig, 2004.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. 6. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî. *Usûlu'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981.
- Bâkılânî, Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbu'l-beyân 'ani'l-fark beyne'l-mu'cizât ve'l-kerâmât ve'l-hıyel ve'l-kebâne ve's-sibr ve'n-nârencât*. Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkıyye, 1958.
- Bâkılânî. Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *İ'câzu'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2009.
- Balcı, İsrâfil. Hz. *Peygamber'in Savaşlarında İlahi Yardım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. Hüseyin. *Delâilu'n-Nübüvve*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Bulut, Halil İbrahim. *Kur'ân Işığında Mucize ve Peygamber*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sıhâb tâcul-luğa ve sıhâbu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1990.
- Curcânî, Abdülkâhir. *Delâilu'l-İ'câz*. çev. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- Curcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif. *Kitâbu't-ta'rifât*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1985.
- Cuveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'i edilleti fî usûli'l-i'tikâd*. Beyrut: Muessesetu'l-Kutub, 1985.
- Çelebi, İlyas. "Sünnetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2010. 38: 159-160.
- Demir, Şehmus. "Kur'ân'ın Bilimsel Verilerle Yorumlanması: Tarihsel Süreç ve Değerlendirme". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar-I*. Ankara: Otto Yayınları, 2013. 1: 273-297.

- Draz, Muhammed Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur'an*. çev. Suat Yıldırım. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Emin el-Hûlî. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör. Ankara: Kur'an Kitaplığı, 2001.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Abdulhamîd el-Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr - Ahmed Yusuf Necâti. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1983.
- Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûsu'l-mubît*. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Muhammed Ebû Hâmîd. *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kuteybe, 2003.
- Gazzâlî, Muhammed Ebû Hâmîd. "el-Mednûn Bihi 'alâ Gayri Ehlihî", *Mecmu'a resâ'il el-İmâm el-Gazzâlî*. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ty.
- Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu-Bir Zibniyet Tablîli-*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tariblendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. *Kur'an'ın Belâgatı ve İ'câzı Üzerine*. Erzurum: Ekev Yay., 2001.
- Hâlidî, Salah Abdülfettâh. *İ'câzu'l-Kur'âni'l-Beyânî*. Amman: Dâru 'İmâr, 2000.
- Hatîb, Abdülkerim. *el-İ'câz fî dirâsâti's-sâbikîn*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arâbî, 1973.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim. "Beyânu İ'câzi'l-Kur'an". *Selasu Resâ'il fî'l İ'câzi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ahmed Halefullah -Muhammed Zağlul Sellam. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1976.
- Hayyât, Ebu'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman. *Kitâbu'l-intisâr*. thk. H. Nyberg. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1925.
- Işık, Aydın. "Bilim ve Mucize". *Din Dilinde Mucize*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2015.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsu'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî. *el-Uşûl ve'l-furû'*. thk. Muhammed Âtîf el-İrâkî v.dğr., Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1978.

- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelûsî. *el-Fasl fi'l-mîl ve'l ehvâi ve'n-nîbel*. thk. Muhammed İbrahim Nasr- Abdurrahman Umeyre. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996.
- İbn Manzûr, Ebû Bekr Muhammed b. Mükrim. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ty.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn. *en-Nübüvvât*, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İsfehânî, Râğıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halîl 'Îtânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- İsfehânî, Râğıb, *Kitâbu'l- İ'tikâd*. thk. Cemal Muhammed Lokmân. Mekke: Câmi'atu Ümmü'l-Kurâ, h.1401-1406.
- Kâdî 'Abdulcebbâr. *el-Muğni*. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1960.
- Kâdî 'Abdulcebbâr. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. nşr. Abdülkerîm Osman. 3. Baskı. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- Karaçam, İsmail. *En Büyük Mucize –Kur'ân-ı Kerîm'in İlmî ve Edebî Sırları-*. İstanbul:Yeni Şafak Yayınları, 2005.
- Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından Mucize*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Karslı, İbrahim Hilmi. "Kur'ân'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülahazalar". *Diyanet İlmî Dergî –Kur'ân Özel Sayısı-*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012. 439-454.
- Katip Çelebi. *Keşfu'z-şunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ty.
- Kırca, Celal. *Kur'ân ve Fen Bilimleri*. 5. Baskı. İstanbul: Marifet Yayınları, ty.
- Kurtubî. *el-Câmi'u li Abkâmi'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 2003.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *A'lâmü'n-Nübüvve*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî es-Semerkindî. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Fethullah Huleyf. İskenderiye: Dâru'l-Câmi'âti'l-Mısriyye, ty.
- Milâslı İsmail Hakkı. *Kur'anın Mucizeleri ve Müteşabih Ayetlerin Tefsirleri*. İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935.
- Mustafa Sabri Efendi. *Mevkîfu'l-'akl ve'l-'ilm ve'l-'âlim min Rabbi'l-'Âlemîn ve 'ibâdîbi'l-murselîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1981.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen. *Kur'ân Işığında Peygamberlik ve Peygamberler*. çev. Ahmet Lütfî Kazancı. İstanbul: İslâmî Neşriyat Yayınları, 1974.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed. *Tabsıratu'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Claude Salamé. Dımaşk: yy. 1990.

- Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed. *et-Tembûd li kavâ'idi't-tenbûd*. thk. Habibullah Hasan Ahmed. Kâhire: Dâru't-Tabâkati'l-Muhammediyye, 1986.
- Okiç, M. Tayyib. *Kur'an-ı Kerim'in Üslûb ve Kıraati*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Özgel İshak, "Kur'an'daki Olağanüstü Olayları Yorumlaması Ekseninde Muhammed Esed'in Ayet Kelimesi Çevirisi Üzerine", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/19 (2007), 151-171.
- Özgel, İshak. "Bir Üstünlüğün İtirafı Anlamında Kur'ânda, Muhalifler Tarafından Peygamberlerin Sihirbazlıkla İtham Edilmeleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*. Isparta: Tuğra Matbaası, 2006. 197-214.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah –Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması-*. 2. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Dili ve Retoriği*. 2. Baskı. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2006.
- Öztürk, Mustafa. *Kızsaların Dili*. 5. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Parlak, Salih. *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'an-ı Kerim'in Meal Tefsiri*. İstanbul: 2001 Yayınları, 2001.
- Râfî, Mustafa Sâdık. *İ'câzu'l-Kur'an*. 8. Baskı. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2005.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mubassalu efkârî'l-mutekaddimîn ve'l-muteabbirin mine'l-'ulemâi ve'l-hukemâi ve'l-mutekellimîn*. Kahire: Mektebetu Külliyyâti'l-Ezheriyye, ty.
- Râzî, Fahrüddîn. *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Hicâzî es-Seka. Kahire: Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, 1986.
- Râzî, Fahrüddîn. *Nihâyetu'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir. *Muhtârû's-sahab*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1986.
- Sancar, Faruk. *Nübüvvet ve Velayet Merkezli Kelam-Tasavvuf Tartışmaları*. Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.
- Salih, Subhi. *Kur'an İlimleri*. çev. M. Said Şimşek. Konya: Hibaş Yayınları, ty.
- Sâbûnî, Nüreddîn. *Kitâbu'l-bidâye mine'l-kefâye fi'l-bidâyeti fi usûli'd-dîn*. thk. Fethullah Huleyf. Kahire: Dâru'l Me'ârif, 1969.
- Sarmış, İbrahim. *Kur'an'da Kader –Takdirin Anlamı ve Sünnetullah-*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2014.
- Seyyid el-Cümeylî. *el-İ'câzu'l-İlmî fi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Vesam, 1992.

- Sıddıkî Mazharuddîn. *Kur'ân'da Tarih Kavramı*. 3. Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 1990.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006.
- Şâtıbî, Ebû İshak Musa b. İbrahim. *el-Muvâfakât*. Kahire: Dâru İbn Affân, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vî-i Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Taftâzânî, Mes'ud b. 'Umer b. Abdullah Sa'duddîn. *Şerhu'l-mekâsüd*. thk. Abdurrahmân 'Umeyre. nşr. Sâlih M. Şeref. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1998.
- Tantavî Cevherî. *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1350h./1931.
- Topaloğlu, Fatih. *Felsefî ve Teolojik Açıdan Mucize*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İ'câzu'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. 21: 403-406.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 3. Baskı. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Zağlul, Râgıb - en-Neccâr, Muhammed. *Min Âyâti İ'câzi'l-İlmî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el- Hüseyinî. *Tâcu'l-'arûs min cevâbiri'l-kâmûs*. thk. Abdüsettar Ahmed Ferec. Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuweyt, 1965.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-mufessirîn*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2000.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burbân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 3. Baskı. Kahire: Dâru't-Turâs, 1984.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî. *Menâbilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.